

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ HISTORICA

Κυκλοφοροῦν δύο φορές τό χρόνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ - ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ». ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΑΓΙΑΣ

Περιεχόμενα

<i>Δημήτρης Δέδες</i>	Τά έλληνικά ποιήματα του Μουλανᾶ Ρουμῆ καί του γιουῦ του Βαλέντ κατά τόν 13ον αἰώνα	3
<i>Βασίλης Κρεμμυδάς</i>	Στό τέλος του 18ου αἰώνα: μιά ἄρχοντική οἰκογένεια μεταναστεύει καί ἐνδαιιτᾶται	23
<i>Χρήστος Μούλιας</i>	Τά ἐγκύκλια ἐμπορικά γράμματα	39
<i>Βασίλης Πατρώνης</i>	Ἡ κορινθιακή σταφίδα στή γαλλική ἀγορά (1878-1893)	53
<i>Ἀλίκη Βαξεβάνογλου</i>	Οἱ Ἕλληνες κεφαλαιοῦχοι στίς ἀρχές του 20οῦ αἰώνα: θεατρίνοι καί μάρτυρες	79
<i>Θανάσης Καλαφάτης</i>	Θρησκευτικότητα καί κοινωνική διαμαρτυρία: οἱ ὁπαδοί του Ἀπόστολου Μακράκη στή βορειοδυτική Πελοπόννησο (1890-1900)	113
<i>Ἑλλη Σκοπετέα</i>	Μακεδονικό καί Ἀνατολικό Ζήτημα	143
<i>Χριστίνα Βάρδα</i>	Ἄψεις τῆς πολιτικῆς ἀφομοίωσης στή δυτική Μακεδονία στό Μεσοπόλεμο	151
<i>Ἐφη Ἀβδελά</i>	Ἡ σοσιαλισμός τῶν «ἄλλων»: ταξικοί ἀγῶνες, ἐθνοτικές συγκρούσεις καί ταυτότητες φύλου στή μεταοθωμανική Θεσσαλονίκη	171
<i>Κώστας Φουντανόπουλος</i>	Ἡ γλώσσα του συνδικαλισμοῦ. Τά καταστατικά τῶν ἐργατικῶν σωματείων τῆς Θεσσαλονίκης (1914-1936): ἱστορική καί γλωσσολογική προσέγγιση	205

‘Ο σοσιαλισμός τῶν «ἄλλων»:

ταξικοί ἀγῶνες, ἐθνοτικές συγκρούσεις καί ταυτότητες φύλου
στή μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη

Στή μελέτη αὐτή ἀνιχνεύεται τό ἐρώτημα πῶς, μέσα σέ μιά ιστορική συγκυρία κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ρευστότητας, μεταφορικές χρήσεις τῆς τάξης, τῆς ἐθνότητας καί τοῦ φύλου κατασκευάζουν συνεκτικά καί κυρίαρχα νοήματα καί ὀργανώνουν συμβολικά τή δράση. Ἡ διαπραγμάτευση ἐστιάζεται στή μεγάλη καπνεργατική ἀπεργία τοῦ 1914 στήν πρόσφατα τότε προσαρτημένη στό ἐλληνικό κράτος Ἀνατολική Μακεδονία, μέ ἐπίκεντρο τήν πολυεθνοτική Θεσσαλονίκη, ἀπεργία στήν ὁποία ἐμπλέκονται καί οἱ τρεῖς ἐθνότητες τῆς περιοχῆς — Ἕλληνες, ἑβραῖοι καί μουσουλμάνοι καί τῶν δύο φύλων¹. Ἐξετάζονται οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους τό γεγονός

1. Ὁ ὅρος «ἐθνότητα» (καί τό παράγωγό του «ἐθνοτικός») χρησιμοποιεῖται σέ αὐτό τό κείμενο γιά νά δηλώσει μιά ομάδα ἀτόμων μέ κοινή πολιτισμική ταυτότητα, σέ ιστορικά συμφραζόμενά πού θέτουν στήν ομάδα αὐτή τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς διαχείρισης αὐτῆς τῆς ταυτότητας. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ὅρου ἀφήνει ἀνοιχτές ὅλες τίς ἐκδοχές τόσο ὡς πρός τό περιεχόμενο τῆς ταυτότητας ὅσο καί ὡς πρός τήν ἐκβαση τῆς πολιτικῆς της διαχείρισης: ἡ γλώσσα, ἡ θρησκεία, ἡ ἱστορία καί ὁ μύθος καταγωγῆς ὡς πεδία σημασιῶν μέ ἀναφορά στά ὁποῖα τά ἄτομα αὐτοαναγνωρίζονται συλλογικά ἢ ὁ ἐθνικισμός μέ τήν ἔννοια τῆς ἀναφορᾶς σέ ἕνα ἔθνος-κράτος ὡς πολιτική προοπτική εἶναι ὀρισμένες μόνο ἀπό αὐτές τίς ἐκδοχές (βλ. Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, Βοστώνη 1969 καί A. L. Epstein, *Ethos and Identity. Three Studies in Ethnicity*, Λονδίνο καί Σικάγο 1978, σ. 91-112). Τονίζει ἐπομένως ἡ ἐπιλογή τοῦ ὅρου αὐτοῦ τό μεταβατικό χαρακτήρα τῆς συγκεκριμένης ιστορικῆς συγκυρίας στήν ὁποία ἀναφέρεται: ἡ ἐθνότητα ἐμφανίζει ταυτόχρονα σταθερότητα καί ρευστότητα, ἀνάλογα μέ τούς στόχους καί τήν ἀπόσταση τοῦ παρατηρητῆ ἀπό τό συλλογικό φαινόμενο πού μελετᾶ (Anthony D. Smith, *National Identity*, Λονδίνο 1991, σ. 25). Ἐπιτρέπει ἐπίσης ὁ ὅρος ἐθνότητα νά φανεῖ ἡ ἐθνοτική διάσταση τῆς θρησκείας στή συγκεκριμένη ἐποχή καί περιοχή: οἱ μουσουλμάνοι γιά τούς ὁποίους γίνεται λόγος στό κείμενο βρίσκονται σέ μεταβατική περίοδο, λίγο πρὶν γίνουν τοῦρκοι· ἐνῶ Ἕλληνες εἶναι οἱ χριστιανοί πού ταυτίζονται μέ τό ἐθνικό κράτος στό ὁποῖο ἐντάχθηκε ἡ περιοχή μετά τούς Βαλκανικούς. Ἐξοῦ καί ἡ ἐπιλογή νά γραφοῦν οἱ ἐθνοτικοί προσδιορισμοί μέ πεζό ἀρχικό. Διαφορετική λειτουργία ἔχει ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ «ἐθνικές» καί «ἐθνοτικές» μειονότητες στήν ἴδια περιοχή κατά τό Μεσοπόλεμο, στό George Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, Μπέρκλεϋ, Λός Ἄντζελες, Λονδίνο 1983, σ. 226-229. Στή βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς

αυτό, γνωστό και πολυμνημονευόμενο στη βιβλιογραφία, έγινε αντιληπτό συγχρονικά, αλλά και διαχρονικά. Προτείνεται μία διαφορετική από εκείνη που έχει παγιωθεί στην ελληνική ιστοριογραφία ανάγνωση του γεγονότος στην οποία αναδεικνύεται ή διαπλοκή παραμέτρων εθνότητας και φύλου στην ταξική σύγκρουση και στους όρους που προσδιόρισαν την πρόσληψή της.

Η άπεργία προσεγγίζεται εδώ ως πεδίο όπου λαϊκές αναπαραστάσεις για την εθνότητα, το φύλο και την τάξη διαπλέκονται με συγκροτημένες πολιτικές που αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ταξικών ή εθνικών συμφερόντων, σε μία συγκυρία έντονων εθνικών εξάρσεων, πολεμικών συνθηκών, αλλά και πολιτικής νομιμοποίησης του «εργατικού ζητήματος» στο επίπεδο του κράτους.

Το ύλικό της μελέτης προέρχεται κατά κύριο λόγο από τρεις ελληνόφωνες εφημερίδες της εποχής, διαφορετικού ιδεολογικού προσανατολισμού. Ένας λόγος για αυτή την επιλογή είναι η αδυναμία πρόσβασης στις εφημερίδες των άλλων εθνότητων²· δεν είναι ωστόσο ο κύριος· με άφορη την άπεργία, η μελέτη παρακολουθεί τη μετάβαση της ελληνικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης από εθνότητα ανάμεσα σε άλλες, σε τμήμα κυρίαρχου έθνους. Η άπεργία έκτυλίσσεται στο πλαίσιο της πρόσφατης ελληνικής κυριαρχίας, η οποία ορίζει με ειδικούς όρους τη θέση των διαφορετικών παραγόντων της σύγκρουσης: δηλαδή των ελλήνων που αποτελούν τους νικητές του πρόσφατου πολέμου και των εβραίων και μουσουλμάνων που συνιστούν πλέον τους «άλλοεθνείς» εθνικού κράτους.

Οι ελληνικές εφημερίδες αποτυπώνουν τις διαφορετικές εκδοχές αυτής της κυριαρχίας ως προς τις παραμέτρους της τάξης, της εθνότητας και του φύλου. Καθώς καταγράφουν λεπτομερώς την εξέλιξη του γεγονότος και παίρνουν θέση στις διάφορες φάσεις της διαμάχης, συμμετέχουν στη δράση και με τη σειρά τους διαπλάθουν τα δρώμενα, προσανατολίζουν τις συμπεριφορές των πρωταγωνιστών και συγκροτούν εικόνες του έαυτού και του άλλου. Αντιπροσωπεύουν είδη λόγου που συνθέτουν σταδιακά —παρά τις διαφορετικές τους άφετηρίες— μία κοινή

καταγράφεται επανειλημμένα η ρευστότητα των κριτηρίων με βάση τα οποία κατατάσσονται και καταμετρούνται οι πληθυσμοί. Βλ. ένδεικτικά Α. Α. Πάλλη, *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήνα 1925. Άς σημειωθεί πάντως ότι η σύγχρονη συζήτηση για τον εθνικισμό και το εθνικό φαινόμενο έχει θέσει επί τάπητος ένα όξυ πρόβλημα έννοιολογικών όρισμών. Η σύγχυση που επικρατεί στη διεθνή και πολύ περισσότερο στην ελληνική σχετική βιβλιογραφία υποδηλώνει ανεπαρκείς επεξεργασίες και την άμχανία ενός πρόσφατου αλλά έπιτακτικά έπικαιρου προβληματισμού, όπου οι σημασίες αλλάζουν ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μελετάται το φαινόμενο. Για την άναγνώριση αυτής της σύγχυσης βλ. Elisabeth Tonkin - Maryon McDonald - Malcolm Champen, *History and Ethnicity*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1989, σ. 11-17 και Manning Nash, *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*, Σικάγο και Λονδίνο 1989, σ. 1-20.

2. Οι ελληνόφωνες εφημερίδες είναι η *Νέα Άλήθεια*, το *Φώς* και η *Μακεδονία*. Από τις εφημερίδες των άλλων εθνότητων —δηλαδή εβραϊκές και μουσουλμανικές— έλάχιστα μόνο φύλλα έχουν διασωθεί. Άλλά και πάλι, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαβαστούν: άρκετές εβραϊκές εφημερίδες, όπως η *Avanti*, ήταν γραμμένες σε gashi (λαντίνο με εβραϊκούς χαρακτήρες), ενώ οι μουσουλμανικές, όπως η *Γενή Άσρ*, σε παλαιοτουρκικά.

«άφήγηση του έθνους» έγγεγραμμένη σε ένα συντεταγμένο σύστημα πολιτισμικών σημασιών³.

Η ταξική σύγκρουση αναλύεται έτσι σε δύο επίπεδα: στο άμεσο επίπεδο της δράσης, όπως εκφράζεται μέσα από τη σύγκρουση στο δρόμο, σώμα με σώμα, άπεργών, άπεργοσπαστών και άστυνομίας, και στο έμμεσο επίπεδο του λόγου των εφημερίδων, λόγος που κατασκευάζει νοήματα της δράσης και γίνεται με τη σειρά του δράση. Συγχρόνως οι μεταφορές του λόγου οργανώνουν τη δράση, καθώς δομούν συνεκτικά την έμπειρία και επιβάλλονται ως κυρίαρχες⁴.

Η πολυεθνική καπνεργατική άπεργία του '14 έγγράφεται σε μία κρίσιμη στιγμή της νεοελληνικής ιστορίας: βρισκόμαστε στην έπαύριο των Βαλκανικών πολέμων, χάρη στους οποίους η ελληνική κυριαρχία επέκτάθηκε σε τμήματα της Μακεδονίας που ανήκαν ως τότε στην Όθωμανική άυτοκρατορία και διεκδικούσαν έξι-σσο οι γειτονικοί βαλκανικοί εθνικισμοί. Με την πρόσκτηση αυτών των έδαφών δεν διευρύνονται μόνο τα σύνορα του ελληνικού κράτους· αλλάζει επίσης αισθητά ο πληθυσμός του σε μέγεθος όσο και σε έθνοτική σύνθεση: σημαντικοί άριθμοί άλλοεθνών —μουσουλμάνων, εβραίων, σλάβων, άρμενίων, βλάχων— έρχονται να διαταράξουν την όποια όμοιογένεια είχε ως τότε έπιτευχθεί. Με την προσάρτηση ιδίως της Θεσσαλονίκης —«τό τιμαφέστερον κτήμα, τό όποιον άπέκτησε» η Πατρίς «διά δύο κατά σειράν αίματηροτάτων πολέμων»⁵— οι ελληνικές άρχές κληρονόμησαν τη σημαντικότερη εβραϊκή κοινότητα των Βαλκανίων, καθώς και την πρώτη εργατική και σοσιαλιστική όργάνωση που προήλθε από τους κόλπους της, την τυπικά πολυεθνική αλλά ουσιαστικά εβραϊκή Έργατική Σοσιαλιστική Όμοσπονδία, γνωστή ως Φεντερασιόν⁶.

3. Βλ. Homi K. Bhabha, «Introduction: narrating the nation», στο Homi K. Bhabha (έπιμ.), *Nation and Narration*, Σικάγο 1990, σ. 1-7, ειδικότερα σ. 1-2.

4. Βλ. George Lakoff - Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Σικάγο και Λονδίνο 1980, σ. 77-86, 157-158.

5. έφ. *Νέα Άλήθεια*, 4 Άπριλίου 1914. Έννοούνται οι δύο Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913.

6. Η βιβλιογραφία για τη Φεντερασιόν πληθαίνει τα τελευταία χρόνια. Βλ. καταρχάς τα άπομνημονεύματα ενός άπό τα βασικότερα στελέχη της, του Άβραάμ Μπεναρόγια, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα 1975 (α' δημοσίευση στον Ταχυδρόμο της Θεσσαλονίκης σε συνέχειες τό 1931). Έπίσης Paul Dumont, «La Fédération Socialiste Ouvrière de Salonique à l'έpoque des guerres balkaniques», *East European Quarterly*, τ. XIV/4, 1980, σ. 383-410· Αντώνης Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Έργατική Όμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία. Τά καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη 1985· Κέντρο Μαρξιστικών Έρευνών, *Η Σοσιαλιστική Όργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918. Ζητήματα γύρω από τη δράση της*, Αθήνα 1989· Άγγελος Έλεφάντης (έπιμ.), «Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης. Δύο άνέκδοτα κείμενα του 1913 για τό εθνικό ζήτημα», π. Ό Πολίτης, τχ. 28, 1979, σ. 34-49. Για έκτενείς αναφορές στη Φεντερασιόν βλ. Κωστής Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988· Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Τό ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1978. Για την εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης μετά τό 1912, βλ. Rena Molho, «Venizelos and the Jewish Community of

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ καλλιέργεια, ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ πού προορίζονται γιὰ ἐξαγωγὴς ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῆς περιοχῆς⁷. Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐκπρόσωποι ξένων ἐταιρειῶν ἀναπτύσσουν ἐντονὴ δραστηριότητα στὸ ἐμπόριο καὶ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ καπνοῦ στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, μὲ βασικά κέντρα ἐπεξεργασίας καὶ ἐξαγωγῆς τὴν Καβάλα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ κατὰ δεύτερο λόγο τὴ Δράμα, τὴ Σέρρες καὶ τὴν Ξάνθη⁸. Τὶς παραμονὲς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων τὸ ἐμπόριο τοῦ καπνοῦ βρίσκεται σὲ πλήρη ἀνθιστάσῃ· σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συνεχῆ ροὴ τῆς ὑπερπόντιας μετανάστευσης καὶ τὴ γενικότερη συγκυρία βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, παρατηρεῖται ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν καὶ σημαντικὴ αὐξηση τῶν καπνεργατικῶν ἡμερομισθίων. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ θὰ εὐνοήσουν τὴν καπνεργατικὴν κινητοποίηση· ὡστόσο ὁ πόλεμος θὰ ἐπιδράσει δυσμενῶς στὴν καπνεμπορικὴ δραστηριότητα καὶ θὰ προκαλέσει ἱλιγγιώδη αὐξηση τοῦ τιμάρθιμου καὶ ἀνεργία⁹.

Ἡ καπνεργασία εἶναι ἐποχικὴ —ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ ὡς τὸ φθινόπωρο— βιομηχανικὴ ἐπεξεργασία τῶν φύλλων τοῦ λεγόμενου ἀνατολικοῦ καπνοῦ πού προορίζεται ἀποκλειστικὰ γιὰ ἐξαγωγὴς. Ἀναπτύσσεται ἡ δραστηριότητα αὐτὴ σὲ πόλεις-λιμάνια τῶν καπνοπαραγωγῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπου συγκεντρώνεται τὸ πολυπληθέστερο ἐργατικὸ δυναμικὸ, ὀριζόντια καὶ κάθετα διαφοροποιημένο: ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἰσοδύναμους ἀριθμοὺς ἀντρῶν καὶ γυναικῶν καὶ εἰκονογραφεῖ τὴν πολυπολιτισμικὴ καὶ πολυεθνικὴ διάρθρωση τῆς περιοχῆς, καθὼς ἀπασχολεῖ ἑβραίους, Ἕλληνες καὶ μουσουλμάνους (καὶ λιγοστοὺς βούλγαρους καὶ τσιγγάνους). Οἱ καπνεργάτες εἶναι περισσότεροι στὴν Καβάλα, ὅπου ξεπερνοῦν

Salonika (1912-1919)», *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 13/3-4, 1986, σ. 113-123 καὶ τῆς ἴδιας, «The incorporation of the Jewish Community of Salonika to the Greek State (1912-1919)», π. *Middle Eastern Studies*, τ. 84/4, 1988, σ. 391-403. Σοσιαλιστικὲς ὁμάδες ὑπῆρχαν καὶ στὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα τὴν ἴδια ἐποχὴ, δὲν εἶχαν ὅμως τὴν ἐπιρροή καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς Φεντερασιόν. Βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, ὁ.π., σ. 17-58.

7. Βλ. John R. Lampe - Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Μπλουμινγκτον 1982, σ. 346. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ γιὰ ἐξαγωγή ἀποτελεῖ διακριτὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ καπνοῦ γιὰ ἐσωτερικὴ κατανάλωση καὶ ἀφορᾷ διαφορετικὲς ποιότητες καπνῶν. Ἡ δεύτερη δραστηριότητα συνιστοῦσε μονοπώλιο στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, τὴν Régie Co-intéressée des Tabacs de l' Empire Ottoman. Γιὰ τὴν Régie πρὶν τὸ 1912, βλ. Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l' empire ottoman (1895-1914)*, Παρίσι 1977, σ. 179-283· Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, Νέα Ὑόρκη καὶ Λονδίνο 1983, σ. 13-40.

8. Donald Quataert, «Premières fumées d' usines», στὸ *Salonique 1850-1918. La «ville des Juifs» et le réveil des Balkans*, ἐπιμ. Gilles Veinstein, Παρίσι, Autrement, Série Mémoires, 1992, σ. 189· Lois Labrianidis, *Industrial location in capitalist societies: the tobacco industry in Greece, 1880-1980*, Phd London School of Economics and Political Sciences, Λονδίνο 1982, σ. 108· Β. Βερβερόπουλος, *Ὁ μονοπωλιακὸς χαρακτήρ τῆς οἰκονομικῆς τοῦ καπνοῦ ὀργάνωσης*, Ἀθήνα 1935, σ. 5-6.

9. D. Quataert, *Premières fumées d' usines*, ὁ.π., σ. 191-194. P. Dumont, ὁ.π., σ. 390· Α. Δάγκας - Α. Ἀποστολίδης, «Γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη στὴς περιοχὲς Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Ἀδριανούπολης τὴν περίοδο 1908-1918», π. *Ἐπιστημονικὴ Σκέψη*, τ. 30, 1986, σ. 32· Α. Λιάκος, ὁ.π., σ. 103-104.

συχνὰ τὶς 15.000, μιά καὶ στὴν πόλη αὐτὴ συγκεντρώνονται ἐργάτες καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς· στὴ Θεσσαλονίκη ἀριθμοῦν περὶ τὶς 4-5.000, ἐνῶ ἀντίστοιχοι εἶναι καὶ οἱ ἀριθμοὶ τους στὴ Δράμα καὶ στὴν Ξάνθη — ἡ δεύτερη, ὑπὸ βουλγαρικὴ κατοχὴ μετὰ τὸ 1912¹⁰.

Ἡ ἐθνοτικὴ σύνθεση τοῦ καπνεργατικοῦ δυναμικοῦ στὸ χῶρο ἀνταποκρίνεται —ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται— στὴν κατὰ τόπους διάρθρωση τῶν ἐθνοτήτων: οἱ περισσότεροι καπνεργάτες τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ἑβραῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μουσουλμάνοι ἀριθμοῦν περίπου τὸ ἓνα τρίτο, ἐνῶ λιγότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· στὴς Σέρρες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες, ἐνῶ στὴν Καβάλα, στὴ Δράμα καὶ τὴν Ξάνθη κυριαρχοῦν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σημαντικοὶ ἀριθμοὶ μουσουλμάνων καθὼς καὶ λιγοστοὶ ἑβραῖοι¹¹. Οἱ πληθυσμιακὲς μετακινήσεις πού σημαδεύουν τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη τὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα θὰ καθρεφτιστοῦν στὴν ἐθνολογικὴ μεταβολὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ καπνεργατικοῦ κλάδου κάθε περιοχῆς. Ἔτσι στὴς μετακινήσεις ἐργατικῶν χεριῶν, πού συνδέονται μὲ τὸν ἐποχικὸ χαρακτήρα τῆς καπνεργασίας καὶ τὴ στενὴ τῆς σχέσης μὲ τὴν καπνοκαλλιέργεια, θὰ προστεθοῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὰ προσφυγικὰ ρεύματα πού προκαλοῦν οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι: πρῶτοι θὰ ἀποχωρήσουν οἱ βούλγαροι ἀπὸ τὴς περιοχὲς πού προσαρτήθηκαν στὴν Ἑλλάδα, ἀμέσως μετὰ τὸ 1913, καὶ θὰ ἀκολουθήσουν οἱ μουσουλμάνοι τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, σὲ συνεχῆ κύματα πού ὅλα περνοῦν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Καβάλα μὲ κατεύθυνση τὴν Τουρκία. Παράλληλα μὲ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀνεργία, οἱ μετακινήσεις αὐτὲς θὰ πλήξουν τὰ κεκτημένα τῶν καπνεργατῶν.

Ἐχει ἐνδιαφέρον νὰ συνδυάσει κανεὶς τὴν ἐθνοτικὴ σύνθεση τῆς καπνεργασίας κατὰ πόλη μὲ τὴν ἀντίστοιχη σύνθεση κατὰ φύλο: στὴ Θεσσαλονίκη ἡ καπνεργασία συγκεντρώνει κυρίως νεαρὰ κορίτσια, ἐνῶ στὴν Ξάνθη ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ συσκευασία τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ εἶναι ἐργασία κατὰ κύριο λόγο ἀνδρική· στὴν Καβάλα —ὅπου καὶ ἡ μεγαλύτερη συγκέντρωση καπνεργατῶν—, ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ἐργασίες μοιράζονται ἀνάμεσα στὰ φύλα, διαμορφώνοντας τὴς εἰδικότητες τοῦ «ντενκτοῦ» καὶ τῆς «πασταλτζοῦς», μὲ σαφῆ ἱεραρχικὴ σχέση μεταξύ τους: οἱ «ντενκτοῦδες» ἐπεξεργάζονται τὴς πρῶτες ποιότητες τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ, ἐνῶ οἱ «πασταλτζοῦδες» τὴς κατώτερες¹². Ὅπου ἡ ἀνδρική παρουσία στὴν καπνεργασία εἶναι ἐντονὴ, οἱ

10. Γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Καβάλα καὶ τὴν Ξάνθη, βλ. D. Quataert, *Premières fumées d' usines*, ὁ.π., σ. 191. Πβ. τὴν ἀναφορὰ τοῦ ὑποπροξένου Καβάλας, Γ. Βάικου, πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, 11 Ἰανουαρίου 1912, Ἀρχεῖα Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, φάκ. ΑΑΚ/Β 1912, «Προξενεῖον Καβάλλας»· γιὰ τὴ Δράμα, ἐφ. *Φῶς*, 28 Μαρτίου 1914, σ. 1.

11. Βλ. Γ. Λεονταρίτης, ὁ.π., σ. 30, τὴν ἐκθεση τοῦ Vasil Glavinov, ἡγέτη τῶν μακεδόνων σοσιαλδημοκρατῶν πρὸς τὸ Διεθνὲς Σοσιαλιστικὸ Γραφεῖο· Ἀλ. Δάγκας - Α. Ἀποστολίδης, ὁ.π., σ. 27-28, 44-45· ΚΜΕ, *Ἡ σοσιαλιστικὴ ὀργάνωση*, ὁ.π., σ. 139· καὶ τὴν προηγούμενη σημείωση.

12. D. Quataert, *Premières fumées d' usines*, ὁ.π., σ. 191· Paul Dumont, «The Social Structure of the Jewish Community of Salonica at the End of the Nineteenth Century», π. *Southeastern Europe/L' Europe du Sud-Est*, τ. 2, 1979, σ. 44. Γιὰ τὴς εἰδικότητες τῶν καπνεργατῶν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐργασίας τους ὅπως διαμορφώνονται τὴ μεσοπολεμικὴ περίοδο, βλ. Γ. Πέγιος, *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος τῆς Καβάλας (1922-1953)*, Ἀθήνα 1984, σ. 25-26 καὶ L. Labrianidis, ὁ.π., σ. 113-114, 273.

γυναῖκες ὑφίστανται περιορισμούς, καί κατά πρῶτο λόγο τούς ἀπαγορεύεται νά γίνουν «ντενκτοῦδες»¹³.

Οἱ περισσότερες ἐπιχειρήσεις ἐπεξεργασίας τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ ἀποτελοῦσαν παραρτήματα ξένων ἐταιρειῶν —ἀμερικανικῶν, οὐγγρικῶν, γερμανικῶν καί ἄλλων—, τὰ ὅποια διηύθυναν ξένα ἢ ντόπια στελέχη. Δέν φαίνεται πάντως νά ὑπάρχει ἀμεση συσχέτιση ἀνάμεσα στήν ἐθνικὴ προέλευση τῶν ἐργοδοτῶν —ἢ τῶν ἀντιπροσώπων τους— καί τῶν ἐργατῶν μιᾶς συγκεκριμένης ἐπιχείρησης. Ἡ πρακτικὴ πρέπει νά ὑπῆρχε γιατί παρουσίαζε ὀρισμένα πλεονεκτήματα, ἀλλὰ δέν ἦταν ἰδιαίτερα διαδεδομένη. Ἐκεῖνο πού ἐνδιέφερε περισσότερο τούς καπνεμπόρους ἦταν τὸ κόστος τῆς ἐργατικῆς δυνάμης, καί ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις οἱ ἐργοδότες ἀποφεύγουν τούς ἐργάτες μιᾶς ἐθνότητος —ἰδιαίτερα ἂν εἶναι ὀργανωμένοι— ὥστε νά πετύχουν φτηνότερα χέρια ἀπὸ μιά ἄλλη, μέ μικρότερη διαπραγματευτικὴ δυνατότητα. Μόνο μετὰ τὸ 1912 πυκνώνουν οἱ μαρτυρίες ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐργοδότες ἀντικαθιστοῦν συστηματικὰ τούς ἐβραίους ἢ μουσουλμάνους ἐργάτες τους μέ Ἕλληνες, ἰδίως στὴ Θεσσαλονίκη¹⁴.

Καπνεργατικὲς ἀπεργίαι μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καί σέ ὁλόκληρη τὴν περίοδο ὡς τὸ 1914. Ὁ καπνεργατικὸς κλάδος εἶναι ἀπὸ τούς πρῶτους πού ὀργανώνεται ἤδη ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, στὸ πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, σέ τοπικὲς ἐνώσεις: τὸ πρῶτο καπνεργατικὸ σωματεῖο στὰ Βαλκάνια εἶναι ὁ «Διεθνὴς Σύνδεσμος Καπνεργατῶν Καβάλας ἢ Εὐδαιμονία», πού ἱδρύεται τὸ 1908, προφανῶς στὸ πλαίσιο τῶν κινήσεων πού πυροδότησε ἀρχικά ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων¹⁵. Οἱ ἐνώσεις αὐτές δέν ἔχουν ὅλες τὴν ἴδια σύνθεση: ἀποτελοῦν ἄλλοτε ἐνιαία ὀργάνωση χωρισμένη σέ τμήματα ἀνάλογα μέ τὴν ἐθνικὴ προέλευση τῶν καπνεργατῶν —ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Καβάλας, ἐξοῦ καί ἡ ὀνομασία «διεθνὴς»— καί ἄλλοτε ἐντελῶς διακριτὲς ὀργανώσεις, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου τὸ πρῶτο συνδικατὸ καπνεργατῶν εἶναι ἐβραϊκὸ, ἐνῶ ἀργότερα συγκροτεῖται ἕνα δεῦτερο πού συγκεντρώνει τούς Ἕλληνες καί τούς μουσουλμάνους καπνεργάτες¹⁶. Παρὰ τὴν ὑψηλὴ συμμετοχὴ τους στὸν κλάδο, στίς περισσότε-

13. Βλ. τὴν περίπτωση τῆς Καβάλας, στὴν ἀναφορὰ Ὑποπροξενείου Καβάλας, 11 Ἰανουαρίου 1912, ὁ.π., ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στὸν «διεθνὴ Σύνδεσμον τῶν καπνεργατῶν Καβάλας ἢ "Εὐδαιμονία"» ἐγγράφονται ὡς μέλη μόνο οἱ ντενκτοῦδες, «ἐπομένως ἀποκλειομένων τῶν γυναικῶν, εἰς ἃς ὁ ἰσχυρὸς οὗτος σύνδεσμος δέν ἐπιτρέπει νά φθάσωσιν εἰς τὸν βαθμὸν ντενκτοῦ, ἐπιβληθεὶς εἰς τούς καπνεμπόρους» (σ. 6).

14. D. Quataert, *Premières fumées d'usines*, ὁ.π., σ. 191· Α. Δάγκας - Α. Ἀποστολίδης, ὁ.π., σ. 28, 34· Paul Dumont, *La Fédération Socialiste Ouvrière*, ὁ.π., σ. 389-390, 409· ἔφ. Φῶς, 17 Μαΐου 1914. Βλ. καί τὴν πρόταση τῶν καπνεμπόρων Παλαιᾶς Ἑλλάδας πρὸς τὴν κυβέρνηση, τὸ Μάρτιο τοῦ 1914, νά μὴν ἀνανεωθεῖ ἡ σύμβαση μέ τὴ Régie καί νά σχηματίσουν οἱ ἴδιοι ἐταιρία πού θά ἀναλάβει τὸ μονοπώλιο τοῦ καπνοῦ στὴ Νέα Ἑλλάδα, ὅπου ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὑπόσχονται νά προσλαμβάνουν «ἐργατικὸν προσωπικὸν καθαρῶς καί ἀπολύτως ἑλληνικόν», ἔφ. Φῶς, 16 Μαρτίου 1914.

15. Γ. Πέγιος, ὁ.π., σ. 14-15· Α. Δάγκας - Α. Ἀποστολίδης, ὁ.π., σ. 33, 42-45· ἀναφορὰ τοῦ Ὑποπροξενείου Καβάλας, 1912, ὁ.π.

16. Γιά τὴν Καβάλα, βλ. τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ὑποπροξενείου Καβάλας, 1912, ὁ.π.· γιά τὴ Θεσσαλονίκη, Α. Μπεναρόγιας, ὁ.π., σ. 53, 83. Πβ. διαφορετικὴ περιγραφή στὸ Κωστής Μοσκῶφ, ὁ.π., σ. 349.

ρες περιπτώσεις οἱ γυναῖκες δέν γίνονται δεκτὲς στὰ σωματεῖα, καί πάντως δέν συμμετέχουν στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων¹⁷.

Οἱ ἐβραῖοι καπνεργάτες φαίνεται νά εἶναι οἱ πῶς δραστήριοι πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ὀργάνωσης καί ἀποτελοῦν σημαντικὴ συνιστώσα τῆς Φεντερασιὸν ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ τῆς τὸ 1909. Οἱ Ἕλληνες καί οἱ μουσουλμάνοι ἀντίθετα ἀκολουθοῦν τὸ ἐντονο ἐθνικιστικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς πού ἐμποδίζει τὴν αὐτόνομη συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση καί τὴ συμπραξὴ μέ ἄλλοεθνεῖς· συντεχνίες καί ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας εἶναι οἱ κυριότερες μορφές ὀργάνωσης τῶν ἑλλήνων¹⁸. Ὡστόσο, μετὰ τὸ 1912, καί σέ ἀμεση συνάρτηση μέ τὴν ψήφιση τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, καί τὰ καπνεργατικὰ σωματεῖα μέ ἰσχυρὴ ἑλληνικὴ ἐπιρροή, ὅπως τῆς Καβάλας, ἀναπτύσσονται ὀργανωμένη συνδικαλιστικὴ παρέμβαση καί συνεργάζονται μέ τὴ Φεντερασιὸν¹⁹.

Ἡ Φεντερασιὸν δραστηριοποιεῖται ἐντονα ὥστε νά ὀργανωθοῦν οἱ καπνεργάτες ὁλόκληρης τῆς περιοχῆς, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης τῶν Νεοτούρκων καί ἐμφανίζεται, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τούς Βαλκανικοὺς πολέμους, νά διευρύνει τὴν ἐπιρροή τῆς πέρα ἀπὸ τούς ἐβραίους καπνεργάτες²⁰. Μέ τὴ λήξη τοῦ πολέμου καί τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας στὴν περιοχή, ὁ κλάδος θά προχωρήσει, στὰ νέα του ἐδαφικὰ πλαίσια, στὴν ἐνιαία συγκρότησή του σέ Ὀμοσπονδία τὸ 1913 καί στὴ διατύπωση κοινῶν αἰτημάτων, πού θά σημάνει καί τὴν ἐναρξὴ τῆς ἀπεργιακῆς κινήσεως. Ἡ συγκυρία πιέζει, καθὼς ἡ ἀκρίβεια καί ἡ ἀνεργία πλήττουν τὴν ὥς τότε σχετικὰ προνομιοῦχα θέση τῶν καπνεργατῶν. Ὁ ρόλος τῆς Φεντερασιὸν τόσο

17. Γιά τὴν Καβάλα, βλ. ἀναφορὰ Ὑποπροξενείου Καβάλας, 1912, ὁ.π.· γιά τὴ Θεσσαλονίκη, βλ. ἔφ. Φῶς, 30 Μαρτίου 1914.

18. «Ἐτήσια ἐκθεση τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἐργατικῆς Ὀμοσπονδίας Θεσσαλονίκης (Ἰούλιος 1909 - Ἰούλιος 1910)» πρὸς τὸ Γραφεῖο τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς· δημοσιεύεται στὸ Α. Λιάκος, *Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἐργατικὴ Ὀμοσπονδία*, ὁ.π., σ. 97, ἀναδημοσίευση ἀπὸ Georges Haut, «La début du mouvement socialiste en Turquie. Documents», π. *Le Mouvement Social*, τ. 45, 1963, σ. 129-135· Α. Μπεναρόγιας, ὁ.π., σ. 53. Γιά τίς ἑλληνικὲς συντεχνίες καί τὸν Σύνδεσμο Ἑλληνικῶν Συντεχνιῶν, βλ. Α. Λιάκος, ὁ.π., σ. 97 καί ΚΜΕ, *Ἡ σοσιαλιστικὴ ὀργάνωση*, ὁ.π., σ. 98-102.

19. Βλ. τὴ συζήτηση στὴ Βουλὴ μέ ἀφορμὴ τὴν ἀναφορὰ πού ὑπέβαλαν οἱ καπνεργάτες Καβάλας ζητώντας νά ληφθοῦν μέτρα γιά τὴ βελτίωση τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν ἐργασίας, *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, περ. ΙΘ', σὺν. Β', τ. Α', Ἀθήνα 1914, συνεδρίασις 20, 9 Δεκεμβρίου 1913, σ. 297. Γιά τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία βλ. Γεώργιος Λεονταρίτης, «Τὸ ἑλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα καί τὸ ἀστικὸ κράτος 1910-20», στὸν συλλογικὸ τόμο *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸ Βενιζέλο καί τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1979, σ. 49-84. Ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία ἐπεκτείνεται στίς Νέες Χῶρες ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1914 (Α. Λιάκος, ὁ.π., σ. 102). Ἡ νομοθεσία γιά τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα ψηφίζεται μόλις τὸν Ἰούνιο τοῦ 1914. Βλ. σχετικά, Σταῦρος Μουδούπουλος, «Ὁ νόμος 281/1914 γιά τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα καί ἡ ἐπίδρασή του στὴν ἐξέλιξη τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος», στὸ Γ. Θ. Μαυρογορδάτος - Χ. Χατζηιωσήφ (ἐπιμ.), *Βενιζελισμὸς καί ἀστικός ἐκσυγχρονισμὸς*, Ἡράκλειο 1988, σ. 225-253.

20. Α. Μπεναρόγιας, ὁ.π., σ. 82-84· P. Dumont, «Naissance d'un socialisme ottoman», στὸ G. Veinstein (ἐπιμ.), *Salonique 1850-1918*, ὁ.π., σ. 205 καί ΚΜΕ, *Ἡ σοσιαλιστικὴ ὀργάνωση*, ὁ.π., σ. 90-91. Ἡ πρώτη ἀπόπειρα γιά ὀργανωτικὴ συγκρότηση τῶν καπνεργατῶν τῆς περιοχῆς γίνεται μέ τὸ Α' καπνεργατικὸ συνέδριο Μακεδονίας-Θράκης τὸ 1911 στὴν Καβάλα, ἀλλὰ ἀναβάλλεται λόγω τοῦ Πολέμου.

στήν ὀργάνωση ὄλων τῶν ἐθνοτικῶν συνιστωσῶν τοῦ κλάδου ὅσο καί στήν καθοδήγηση τῆς ἀπεργίας φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἀποφασιστικός²¹.

Ἡ ἀπεργία κράτησε εἴκοσι μέρες καί ἀφοροῦσε 30.000 περίπου καπνεργάτες τῆς περιοχῆς²². Τά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν ἦταν τριῶν εἰδῶν: βελτίωση ἀποδοχῶν καί ὥρων ἐργασίας, θεσμοθέτηση τοῦ ρόλου τοῦ συνδικάτου στό χώρο ἐργασίας, διατήρηση τῆς κατοχῆς ἀπό τούς ἄντρες ἐργάτες τῆς ἀνώτερης εἰδικότητας τῶν ντενκτοῦδων²³. Ἡ ἀπεργία ξέσπασε πρῶτα στήν Καβάλα στίς 24 Μαρτίου καί σύντομα ἐπεκτάθηκε στή Δράμα καί τό Πράβι (Ἐλευθερούπολη)· στή Θεσσαλονίκη ξεκίνησε στίς 28 τοῦ ἴδιου μήνα. Ἡ ἀπεργιακή ἐπιτροπή, ἀπό ἄντρες ἐκπροσώπους ὄλων τῶν σωματείων, ἐπέλεξε ὡς ἔδρα τῆς τήν Καβάλα²⁴.

Ἡ ἐθνοτική σύνθεση τῶν ἀπεργῶν κατά πόλη ἀντιστοιχοῦσε ὡς ἓνα βαθμό μέ ἐκείνη τῶν καπνεργατῶν: Ἕλληνες ἦταν ὅλοι οἱ ἀπεργοί στό Πράβι, ἡ μεγάλη πλειοψηφία στήν Καβάλα καί οἱ περισσότεροι στή Δράμα, ὅπου συμμετεῖχαν καί μουσουλμάνοι. Τά δύο τρίτα τῶν ἀπεργῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ἐβραῖοι, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες· ἐλάχιστοι μουσουλμάνοι συμμετεῖχαν, μολονότι ἀντιπροσώπευαν τό ἓνα τρίτο τῶν καπνεργατῶν²⁵.

Κατά τή διάρκειά τῆς ἀπεργίας καί ἐνῶ οἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ ἀπεργῶν καί ἐργοδοτῶν διεξάγονται στήν Καβάλα μέ τή διαμεσολάβηση τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν, ἡ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης —ὅπου καί ἡ ἔδρα τῆς Φεντερασιόν— γίνεται τό σκηνικό ἐντονων συγκρούσεων μεταξὺ ἀπεργῶν, ἀπεργοσπαστῶν καί ἀστυνομίας, μέ ἐνδιαφέροντες συνδυασμούς φύλου καί ἐθνότητας: ἐβραῖες ἀπεργοί συγκρούονται βίαια μέ μουσουλμάνες ἀπεργοσπαστρίες καί μέ Ἕλληνες ἀστυνομικούς πού

21. Α. Μπεναρόγιας, *δ.π.*, σ. 82-86.

22. 20.000 στήν Καβάλα, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένοι καί καπνεργάτες ἀπό τήν Ξάνθη καί τήν Κομοτινή (Α. Μπεναρόγιας, *δ.π.*, σ. 83), 5.000 στή Δράμα, 4.000 στό Πράβι (Ἐλευθερούπολη) καί 3.000 στή Θεσσαλονίκη: ἐφ. *Φῶς*, 28 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 29 Μαρτίου 1914. Οἱ καπνεργάτες τῶν Σερρών δέν ἀπήγγησαν (ἐφ. *Φῶς*, 23 Ἰουλίου 1914, ἀντίθετα στό Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 104).

23. Τά αἰτήματα πού ὑπέβαλε ἀρχικά στούς καπνεμπόρους τό συνδικάτο καπνεργατῶν Καβάλας ἐκ μέρους τῶν καπνεργατῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἦταν ἀναλυτικά: 1) μείωση ὥρων ἐργασίας καί αὐξήσεις στά ἡμερομίσθια τῶν ντενκτοῦδων· 2) μείωση ὥρων ἐργασίας καί αὐξήσεις στά ἡμερομίσθια τῶν στοιβαδῶρων· 3) νά προσλαμβάνονται μόνο οἱ ἐγγεγραμμένοι στό σωματεῖο· 4) μετακινήσεις μεταξὺ καπνομάγαζων μόνο μέ σημείωμα τοῦ σωματείου· 5) σέ κάθε σαλόνι 35% πρῶτοι ντενκτοῦδες· 6) ἀναγνώριση ἐκπροσώπων σωματείου στά καπνομάγαζα· 7) ἀπαγόρευση σέ γυναῖκες καί κορίτσια νά δουλεύουν ὡς ντενκτοῦδες, ἀλλά μόνο ὡς πασταλιτζήδες· 8) καθορισμός ἡμερομισθίων ντενκτοῦδων Πραβίου· 9) καθορισμός ἡμερομισθίων στοιβαδῶρων Πραβίου· 10) συμβόλαιο καπνεργατῶν-καπνεμπόρων ἐπικυρωμένο ἀπό τίς ἀρχές. Στούς καπνεμπόρους δόθηκε προθεσμία τριῶν ἡμερῶν. Βλ. ἐφ. *Μακεδονία*, 26 Μαρτίου 1914. «Στοιβαδῶροι» εἶναι οἱ ἐργάτες πού μετακινούσαν τίς «στοῖβες» τοῦ ἐπεξεργασμένου καπνοῦ κατά τήν περίοδο τῆς ἀποξήρασης. «Σαλόνη» εἶναι ἡ αἰθουσα ἐπεξεργασίας τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ, πού κάλυπτε συνήθως ἓναν ὄροφο καπνομάγαζου. Οἱ ἐργάτες δούλευαν καθισμένοι στό πάτωμα, γύρω ἀπό τά παράθυρα, ὅσο κρατοῦσε τό φῶς τῆς μέρας. Τό ὥραριο ποίκιλλε ἐπομένως κατά ἐποχή.

24. ἐφ. *Φῶς*, 25 καί 26 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Μακεδονία*, 28 Μαρτίου 1914.

25. ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 1 Ἀπριλίου 1914· ἐφ. *Φῶς*, 11 Ἀπριλίου 1914 καί 12 Ἀπριλίου 1914.

τίς προστατεύουν. Οἱ συγκρούσεις αὐτές θά ἀναστατώσουν τήν πόλη καί θά δώσουν τό ἔναυσμα γιά μιὰ ὀξεῖα ἀντιπαράθεση μέσα ἀπό τόν ἐλληνικό τοπικό τύπο, στήν ὁποία θά ἐμπλακεῖ καθ' ὁδόν καί ὁ τύπος τῶν ἄλλων δύο ἐθνοτήτων. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή θά ἐκδηλωθεῖ ἀνάμεσα σέ ὄσους καταγγέλλουν τούς ἀπεργούς τῆς πόλης ὅτι ὑπό τό πρόσχημα τοῦ συνδικαλιστικοῦ ἀγῶνα προωθοῦν ἀνθελληνικά συμφέροντα²⁶ καί σέ ὄσους τούς ὑπερασπίζονται, καί θά καταλήξει, λίγους μῆνες μετά τή λήξη τῆς ἀπεργίας, σέ κοινή ἀπό τή μεριά τῶν Ἑλλήνων ταύτιση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τόν ἀνθελληνισμό.

Ἡ ἀπεργία θά λήξει μέ μερική ἱκανοποίηση τῶν ἐργατικῶν αἰτημάτων καί τήν ὑπογραφή τῆς πρώτης συλλογικῆς σύμβασης ἐργασίας στόν ἐλλαδικό χώρο²⁷. Ἀρκετούς μῆνες μετά ὡστόσο, οἱ ἀρχές θά προχωρήσουν στή δίωξη καί στήν ἐκτόπιση τριῶν ἐβραίων στελεχῶν τῆς Φεντερασιόν καί τῶν καπνεργατῶν πού πρωτοστάτησαν στήν ἀπεργία, μέ διαφορετικές ἀφορμές, ἐπικαλούμενες λόγους ἐθνικῆς ἀσφάλειας. Μέ ἀφετηρία τίς διώξεις αὐτές, θά ἐπικυρωθεῖ ἡ ἐνιαία πλέον καχυποψία τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἀέναντι στήν ἐβραϊκή κοινότητα τῆς πόλης καί εἰδικότερα ἡ κατηγορία κατά τῶν ἐβραίων σοσιαλιστῶν γιά ἀνθελληνική δράση.

Στήν ἐλληνική ιστοριογραφία ἡ ἀπεργία τοῦ '14 ἀναφέρεται πάντοτε ὡς πτυχή τῆς ἱστορίας τῆς Φεντερασιόν. Ἔως πρόσφατα οἱ περισσότερες ἀναφορές παρέπεμπαν στά ἀπομνημονεύματα ἐνός ἀπό τούς βασικότερους πρωταγωνιστές τῆς τοῦ Ἀβραάμ Μπεναρόγια, στελέχους τῆς ὀργάνωσης καί ἀπό τούς ἡγέτες τῆς ἀπεργίας²⁸, ἀναπαράγοντας τή δική του ἀνασύνθεση τῶν γεγονότων. Πρόσφατα, δύο νεότερες μελέτες γιά τήν ΕΣΟ ἀναλύουν ἐκτενῶς τήν ἀπεργία μέ συμπληρωματικές πηγές τίς τοπικές ἐφημερίδες²⁹, ἀποδεχόμενες τό ἴδιο ἐξηγητικό σχῆμα: ἡ ἀπεργία ἀποτιμᾶται ὡς ἡ πρώτη μαζική ταξική σύγκρουση στήν περιοχή, πού ὑπερ-

26. Ὅπως θά δοῦμε, οἱ κατηγορίες θά ἐπικεντρωθοῦν στή στενή σχέση ἀνάμεσα στούς ἐβραίους σοσιαλιστές τῆς πόλης μέ βούλγαρους ὁμοειδέτες τους, στή θέση τῆς Φεντερασιόν ἀλλά καί μεγάλης μερίδας τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας ὑπέρ τῆς αὐτονομίας τῆς Μακεδονίας, καθώς καί στή διάχυτη δυσἀρέσκεια τῶν ἐβραίων τῆς περιοχῆς ἀπό τήν ἀλλαγὴ τοῦ status quo.

27. Ἡ ἀπεργία ἔληξε πρῶτα στή Θεσσαλονίκη, τή Δράμα καί τό Πράβι, στίς 12 Ἀπριλίου, μέ τήν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου Θεσσαλονίκης, ἐνῶ συνεχίστηκε στήν Καβάλα ὡς τίς 17 Ἀπριλίου καί τήν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου Καβάλας. Βλ. ἐνδεικτικά τίς περιγραφές τῶν διαπραγματεύσεων στήν ἐφ. *Φῶς*, 26 Μαρτίου - 17 Ἀπριλίου 1914. Τά πρωτόκολλα ἔχουν ἡμερομηνία 9 καί 10 Ἀπριλίου.

28. Α. Μπεναρόγιας, *δ.π.*, σ. 83-84. Γιά μεταγενέστερες ἀναφορές στήν ἀπεργία βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1956, σ. 200-201· Γ. Λεονταρίτης, *Τό ἐλληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, *δ.π.*, σ. 51, σμ. 28, σ. 57, σμ. 53· Παναγιώτης Νοῦτσος (ἐπιμ.), *Ἡ σοσιαλιστική σκέψη στήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1875 ὡς τό 1974*, τ. Β', μέρος Α', Ἀθήνα 1991, σ. 123. Γιά μιὰ κριτική τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ Φεντερασιόν στήν ἐλληνική ιστοριογραφία, βλ. Σπύρος Μαρκέτος, «Ἔθνος χωρὶς ἐβραίους: Ἀπόψεις τῆς ιστοριογραφικῆς κατασκευῆς τοῦ ἐλληνισμοῦ», π. *Σύγχρονα Θέματα*, ἀφιέρωμα: «Ἐβραῖοι στήν Ἑλλάδα: προσεγγίσεις σέ μιὰ νεοελληνική ἱστορία τῶν μειονοτήτων», ἐπιμ. Ε. Ἀβδελά, ὑπό ἐκδοση.

29. Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 100-114 καί ΚΜΕ, *Ἡ σοσιαλιστική ὀργάνωση*, *δ.π.*, σ. 143-176.

βαίνει τό κυρίαρχο ἐθνικιστικό κλίμα καί φέρνει σέ κοινή δράση Ἕλληνες καί ἑβραίους καπνεργάτες ὑπό τήν καθοδήγηση τῆς Φεντερασιόν, βασικῆς συνιστώσας λίγα χρόνια ἀργότερα τῆς ὀργάνωσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ καί σοσιαλιστικοῦ κινήματος.³⁰ Συγχρόνως σηματοδοτεῖ τήν ἀπαρχή μιᾶς πολιτικῆς καταστολῆς τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων ἀπό τή μεριά τοῦ κράτους, τό ὁποῖο ἀπό τότε καί γιά ὀλόκληρη τήν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου θά ἐπιστρατεύσει τό πρόσχημα τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων γιά νά καταστείλει τήν αὐξανόμενη ταξική συνειδητοποίηση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν καί κυρίως τῶν καπνεργατῶν, κλάδος πού μέ τήν ὀργάνωση καί τή μαχητικότητα του, θά ἀποτελέσει τό ὑπόδειγμα καί τή ραχοκοκαλιά τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Τά «ιστορικά σημειώματα» τοῦ Α. Μπεναρόγια δημοσιεύτηκαν ἀρχικά σέ συνέχειες στήν ἐφημερίδα *Ταχυδρόμος* τῆς Θεσσαλονίκης τό 1931, χωρισμένα σέ δύο μέρη: τό πρῶτο ἀφοροῦσε τή «Συμβολή τῆς Μακεδονίας εἰς τό ἐργατικό κίνημα Ἑλλάδος» καί τό δεύτερο τήν «Πρῶτη σταδιοδρομία τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου»³⁰. Στό κείμενό του ὁ Α. Μπεναρόγια περιγράφει τήν πορεία πού ὁδήγησε στήν ἴδρυση τῆς Φεντερασιόν τήν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης τῶν Νεοτούρκων, σέ μιᾶ συγκυρία σηματοδεδειμένη ἀπό τήν ἐκρηξη ἀπεργιακῶν κινητοποιήσεων καί ἐθνικιστικῶν ἀντιπαραθέσεων.

Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τούς τίτλους πού δίνει στά ἀπομνημονεύματά του, ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει τόν Α. Μπεναρόγια εἶναι νά δεῖξει τή συμβολή τῆς Φεντερασιόν στή διάδοση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καί στήν ὀργάνωση τῶν ἐργατικῶν στρωμάτων στά ἐδάφη πού προσαρτήθηκαν στό ἑλληνικό κράτος μέ τούς Βαλκανικούς πολέμους, ἐνσωματώνοντας μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν κατά κύριο λόγο ἑβραϊκή αὐτή ὀργάνωση τῆς πολυεθνικῆς Θεσσαλονίκης στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ σοσιαλιστικοῦ καί ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ ἐπιλογή αὐτή ἀπηχεῖ τίς τελικές θέσεις τῆς Φεντερασιόν ἀναφορικά μέ τή διευθέτηση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος στήν περιοχή, μετά τήν ἐγκατάλειψη τῆς θέσης τῆς γιά αὐτονομία τῆς Μακεδονίας μπροστά στό τετελεσμένο γεγονός τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας³¹.

Τά ἀπομνημονεύματα τοῦ Α. Μπεναρόγια ἀποτελοῦν ἐπομένως μιᾶ ἀφήγηση μέ συγκεκριμένο στόχο, ὅπου ὅσες πληροφορίες παρέχονται ἔχουν ἐπιλεγῆ καί διαρθρωθεῖ ἔτσι ὥστε νά τόν ὑπηρετοῦν.

Κεντρικό ἐπαναλαμβανόμενο θέμα τῆς ἀφήγησης τοῦ Α. Μπεναρόγια εἶναι τό χαμηλό ἐπίπεδο ταξικῆς συνείδησης στά ἐργατικά στρώματα τῆς ἐποχῆς του καί ἡ ἐξαρση τῶν ἐθνικισμῶν πού πριμοδοτεῖ κάθετες ἐθνικές καί ὄχι ὀριζόντιες ταξικές διαφοροποιήσεις καί μορφές ὀργάνωσης. Ἐπισημαίνει κυρίως τόν ἀκράτο ἐθνικισμό Ἑλλήνων καί τούρκων ἐργατῶν πρὶν τό 1914· θεωρεῖ ὡστόσο ὅτι χάρη στίς ἀπεργιακές κινητοποιήσεις τῶν καπνεργατῶν ἐκείνης τῆς χρονιάς, πού θά φέρουν σέ κοινή

30. Α. Μπεναρόγια, ὁ.π., προλογικό σημείωμα Ἐγγελοῦ Ἐλεφάντη, σ. 11. Ἡ ἐκδοση αὐτή ἀποτελεῖ πρώτη ἀναδημοσίευση τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, μέ ἐπεξεργασίες τοῦ ἴδιου τοῦ Α. Μπεναρόγια.

31. Α. Ἐλεφάντης, *Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης*, ὁ.π.· P. Dumont, *La Fédération*, ὁ.π., passim. Βλ. γιά τό θέμα αὐτό καί παρακάτω.

δράση Ἕλληνες καί ἑβραίους καπνεργάτες, ὁ ἐθνικισμός ὑποχωρεῖ ὑπέρ τῆς ταξικότητας³².

Ὁ Α. Μπεναρόγια ἀφιερώνει δύο σελίδες στήν ἀπεργία τοῦ 1914 δίνοντας ἔμφαση στήν ὀργάνωσή της, στήν κοινή δράση ἑλληνικῶν καί ἑβραϊκῶν σωματείων, στίς συγκρούσεις ἀπεργῶν μέ ἀπεργοσπάστες καί μέ τή χωροφυλακή καί στήν αἴσια ἐκβάση τῆς ἀπεργίας καθῶς, μέ τή μεσολάβηση τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, υἱοθετοῦνται ὅλα —ὅπως γράφει— τά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν καί ὑπογράφεται ἡ πρώτη συλλογική σύμβαση στήν Ἑλλάδα. Συνδέει συγχρόνως ἄμεσα τήν ἐπιτυχημένη ἐκβάση τῆς ἀπεργίας, ὑπό τήν καθοδήγηση τῆς Φεντερασιόν, μέ τίς πολιτικές διώξεις πού θά ἀκολουθήσουν λίγο μετά κατά τοῦ συντάκτη τῆς ἐφημερίδας τῆς ὀργάνωσης. Ἀβάντι, Ἀλβέρτου Ἀρδίτη, καί κατά τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀπεργίας, τοῦ ἴδιου δηλαδή καί τοῦ γραμματέα τοῦ καπνεργατικοῦ συνδικάτου Θεσσαλονίκης, Σαμουήλ Γιονᾶ. Ἀποδίδει τίς διώξεις αὐτές στήν «ἐλαστικότητα τῆς πολιτικῆς τῆς ἀστοκρατίας», πού ἀντιπροσωπεύει πιά γι' αὐτόν ὁ βενιζελισμός τοῦ «ιδιώνυμου». Χαρακτηρίζει μάλιστα τήν ἐκτόπιση στή Νάξο τῶν δύο πρωτεργατῶν τῆς ἀπεργίας ὡς τήν «πρῶτη πολιτική ἐξορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος»³³.

Στό ἴδιο ἐξηγητικό σχῆμα θά κινηθοῦν καί οἱ δύο μελέτες πού προαναφέρθηκαν, παρά τίς σαφεῖς μεθοδολογικές καί ἀναλυτικές τους ἀποστάσεις.

Ὁ Α. Λιάκος ὀργανώνει τό βιβλίο του γύρω ἀπό κείμενα τῆς Φεντερασιόν, τά ὁποῖα παρουσιάζει καί ἀναδημοσιεύει: τό καταστατικό της, καθῶς καί ἐκεῖνο τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας, ἀναφορές τῆς ὀργάνωσης στή Σοσιαλιστική Διεθνή, κ.ἄ. Τό ὑπόμνημα διαμαρτυρίας γιά τίς πολιτικές διώξεις τῶν στελεχῶν τους, πού στέλνουν ἀπό κοινοῦ στήν ἑλληνική κυβέρνηση στά τέλη τοῦ 1914 ἡ Φεντερασιόν καί τό Διεθνές Συνδικάτο Καπνεργατῶν Θεσσαλονίκης, δίνουν στό συγγραφέα τήν ἀφορμή γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τή συγκεκριμένη ἀπεργία³⁴.

Ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ τήν ἀπεργία στή συγκυρία ἐντατικοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων πού ἀκολούθησαν τήν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων στή Μακεδονία καί τή Θράκη καί ἐπέτειναν οἱ Βαλκανικοί πόλεμοι καί ἡ ἐνταξη τῆς περιοχῆς στά ἐθνικά κράτη. Ἐπικεντρώνεται στή Θεσσαλονίκη, ὅπου καί ἡ ἔδρα τῆς Φεντερασιόν, καί σημειώνει τόν ἔντονα «πολυεθνικό» της χαρακτήρα. Ἡ ἀνάλυσή του τονίζει δύο ὄψεις τοῦ ζητήματος: τήν καταστολή τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀρχῶν μέ πρόσχημα τῆ μετατροπῆ τους σέ ἀπόπειρες ἀποσταθεροποίησης τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας· καί —νεωτερική καινοτομία πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας— τό ζήτημα τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τῆς καπνεργατικῆς διαμαρτυρίας, ὅπως θά ἐξελιχθεῖ τῆ μεσοπολεμικῆς περιόδου, σέ συνάρτηση μέ τίς ἐργασιακές ἰδιομορφίες τοῦ κλάδου καί τήν οἰκονομική σημασία τοῦ καπνοῦ³⁵. Τό πρῶτο σημεῖο ἐξετάζεται ἀναλυτικά στά παρακάτω. Ὡς πρὸς τό δεύτερο, ὁ Α. Λιάκος ἀποδίδει στήν πρῶτη αὐτή περίοδο τίς συνθήκες τῆς καπνεργασίας καί τά χαρακτηριστικά τῆς καπνεργατικῆς διαμαρτυρίας πού θά κυριαρχήσουν μετά τή Μικρασιατική καταστροφή, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴ ἀναδεικνύει τίς ἀλλαγές καί ἐπομένως καί τόν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς συγκρούσεως τοῦ 1914.

32. Α. Μπεναρόγια, ὁ.π., σ. 43-44, 52, 82-84.

33. στό ἴδιο, σ. 83-85. Ἡ ἔμφαση στό πρωτότυπο.

34. Α. Λιάκος, ὁ.π., σ. 115-148.

35. στό ἴδιο, σ. 101, 105-107.

Ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει διαστάσεις ἐθνικῆς ἀντιπαράθεσης στήν ἀπεργία, τίς ὁποῖες ἱεραρχεῖ: τίς βλέπει δευτερευόντως μεταξύ ἐβραϊκῆς καί μουσουλμανικῆς κοινότητος, ὅπως ἐκδηλώνονται στίς συρράξεις ἀνάμεσα σέ νεαρές ἐβραϊκές ἀπεργούς καί σέ μουσουλμάνες ἀπεργοσπάστριες, καί κατά κύριο λόγο μεταξύ ἐβραϊκῆς καί ἐλληνικῆς κοινότητος —ἀντιπαράθεση πού θεωρεῖ πιό σύνθετη—, ὅπως ἐκφράζεται μέσα ἀπό τήν ἐθνικιστική ἀρθρογραφία τῆς ἐφημερίδας *Νέα Ἀλήθεια*. Συσχετίζει εὐθέως τήν ἀπεργία μέ τίς διώξεις κατά τῶν στελεχῶν τῆς Φεντερασιόν, καί ἡ κεντρική του θέση εἶναι ὅτι «ἡ ἐπίκληση τῶν ἐθνικῶν λόγων ἀποσκοποῦσε στήν ἀνάσχεση τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων»³⁶. Συνδέει ἐπομένως ἄμεσα τίς ἐπιθέσεις τοῦ τύπου μέ τήν στάση τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν.

Ἡ περιγραφή τῆς ἀπεργίας ἐπιτρέπει στόν Α. Λιάκο νά ξεφύγει ἀπό τό στενό πλαίσιο τῆς δράσης τῶν πολιτικῶν φορέων καί νά περάσει στό ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς ἀνάλυσης. Ἡ ἰδιαίτερη κοινωνική συνείδηση τοῦ καπνεργατικοῦ κόσμου ἀποτελεῖ πάντως κεντρικό στοιχεῖο τῆς διαπραγματεύσεώς του. Συγχρόνως ἡ συνείδηση αὐτή γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἀποκλειστική: τονίζεται δηλαδή ἡ ἀντιπαράθεσή της μέ τήν ἐθνική συνείδηση, ὅπως ἐκδηλώνεται στίς συγκρούσεις ἀνάμεσα στίς τρεῖς ἐθνότητες πού ἐμπλέκονται στό γεγονός: τήν ἐβραϊκή, τή μουσουλμανική καί τήν ἐλληνική.

Ἡ ἀντιπαράθεση κοινωνικῆς καί ἐθνικῆς συνείδησης ὁδηγεῖ τόν συγγραφέα στήν ἐκτίμηση ὅτι οἱ συγκρούσεις ὑποκινοῦνται μέ στόχο νά ἀποσπαστοῦν οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς Φεντερασιόν³⁷. Ἐρμηνεύει τήν στάση τῶν διαφόρων ἐργατικῶν —καί ἐθνικῶν— ὁμάδων ἀέναντι στήν ἀπεργία μέ αὐτονόητο κριτήριο τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνικῆς τους συνείδησης. Τό ἐρμηνευτικό αὐτό πλαίσιο τοῦ ὑπαγορεύει τήν ὑποβάθμιση τῆς ἄμεσης ἀντιπαράθεσης στό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου ἀνάμεσα σέ ἀπεργούς καί ἀπεργοσπάστες διαφορετικῆς ἐθνοτικῆς προέλευσης καί τήν παντελή ἀπουσία ἐρωτημάτων ἀναφορικά μέ τόν τρόπο πού διαπλέκεται στά γεγονότα ὁ παράγοντας φύλο.

Ἡ τελευταία διαπραγμάτευση τῆς ἀπεργίας τοῦ '14 περιέχεται στή μελέτη τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν Ἐρευνῶν γιά τή Φεντερασιόν. Ἀρκετά μακριά ἀπό τίς σύγχρονες ἀπαιτήσεις μιᾶς αὐστηρῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης, ἡ μελέτη αὐτή ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα δεῖγμα τῶν διαδοχικῶν ἐκδοχῶν «ἐπίσημης» κομματικῆς ἱστορίας: ἡ δράση καί οἱ θέσεις τῆς Φεντερασιόν κρίνονται καί ἀξιολογοῦνται «ἀπό τή σκοπιά τῆς μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς θεωρίας»³⁸.

Στίς σελίδες πού ἀφιερώνουν στήν ἀπεργία, οἱ συγγραφεῖς παρουσιάζουν μιᾶ λεπτομερῆ περιγραφή της, μέ πηγές ἐφημερίδες τῆς Θεσσαλονίκης διαφορετικῆς ἰδεολογικῆς τοποθέτησης. Ἡ ἀπεργία τοποθετεῖται σέ μιᾶ συγκυρία ἐνότητος τῶν ἀγώνων τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπου, καθώς «τά σωβινιστικά τείχη γκρεμίζονται», οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ἀναδεικνύονται σέ συμπρωταγωνιστές τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων δίπλα στούς ἐβραίους³⁹.

36. στό ἴδιο, σ. 103, 107-111. Ἔτσι ὁμως ὑποβαθμίζει τό ρόλο πού ἐπαιξαν στίς διώξεις αὐτές οἱ θέσεις τῆς Φεντερασιόν γιά τό ἐθνικό ζήτημα, τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος διαπραγματεύεται σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου του (σ. 22-29).

37. στό ἴδιο, σ. 108-110.

38. ΚΜΕ, *Ἡ σοσιαλιστική ὁργάνωση*, δ.π., σ. 22.

39. στό ἴδιο, σ. 144.

Ἡ πορεία τῆς ἀπεργίας περιγράφεται λεπτομερῶς, μέρα μέ τήν ἡμέρα, ὅπως καταγράφεται στόν τύπο τῆς ἐποχῆς, τό ἴδιο καί οἱ διώξεις κατά τῶν στελεχῶν τῆς Φεντερασιόν πού ἀκολουθοῦν⁴⁰. Μπορεῖ μάλιστα νά πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ περιγραφή ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς διαπραγματεύσεως, καί μολονότι παρέχει πλούσια πραγματολογικά στοιχεῖα δέν εἶναι σέ θέση νά τά ἀξιοποιήσει ἀναλυτικά καθώς τά ἐντάσσει ἀπλῶς σέ αὐτονόητες κατηγορίες τῆς μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς θεωρίας, μέ βάση τίς ὁποῖες οἱ συγγραφεῖς διατυπώνουν τίς ἀποφθεγματικά ἀξιολογικές τους κρίσεις⁴¹. Ὑποβαθμίζουν ἔτσι τήν ἐθνοτική διάσταση τῶν συγκρούσεων καθώς τήν ἀποδίδουν σέ στρατηγία τῆς ἀστικῆς τάξης, ἐνῶ ἀγνοοῦν παντελῶς τή σημασία τοῦ παράγοντα φύλο, παρά τήν πληθώρα σχετικῶν στοιχείων πού παραθέτουν. Προβάλλουν ἐπίσης τόν ἐνωτικό ρόλο τῶν ἐλλήνων ἀπεργῶν⁴².

Οἱ παραπάνω μελέτες δίνουν, ὅπως εἶδαμε, παρά τίς σοβαρές μεθοδολογικές τους διαφορές, ἕνα συγκεκριμένο περιεχόμενο στήν ἀπεργία τοῦ '14. Ἀναδεικνύεται μέ δύο λόγια ἀπό τοῦς Ἕλληνες ἱστορικούς διαχρονικά ἡ πολυεθνική ἀπεργία τοῦ '14 ὡς ἡ πρώτη μαζική σύγκρουση κεφαλαίου/ἐργασίας στίς Νέες Χῶρες μέ παρέμβαση τοῦ κράτους. Ἡ σύγκρουση αὐτή θεωρεῖται ὅτι σηματοδοτεῖ ἀπό τή μιᾶ τήν ἀρχή τῆς ριζοσπαστικῆς ἀφύπνισης τῶν ἐργατῶν ὑπεράνω ἐθνότητος καί τῆς ὀργανωτικῆς συγκρότησης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί ἀπό τήν ἄλλη τήν πρώτη ἐφαρμογή μιᾶς πολιτικῆς καταστολῆς τῶν ταξικῶν συγκρούσεων μέ πρόσχημα τήν ἐθνική ἀσφάλεια. Οἱ ἱστορικοί πού ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τό συγκεκριμένο γεγονός, ἀριστεροὶ μαρξιστές, μέ ρητῆ τήν πολιτική διάσταση τῆς ἱστοριογραφικῆς, τους πρακτικῆς, συνδέονται μεταξύ τους μέ τίς παραπάνω κοινές παραδοχές, ὅσο καί ἂν διαφοροποιοῦνται ὡς πρός τίς ἀποχρώσεις τῆς προβληματικῆς καί τό εὖρος τῆς ὀπτικῆς τους.

Οἱ παραδοχές αὐτές ἀναγορεύουν τό ἐπίπεδο ταξικῆς συνειδητοποίησης σέ κριτήριο μέ βάση τό ὁποῖο ἱεραρχεῖται ἡ δράση τῶν διαφορετικῶν ὁμάδων ἐργατῶν. Συγχρόνως, οἱ πολλαπλές παράμετροι πού ὑπαγορεύουν τή δράση τῶν ὑποκειμένων καί διαμορφώνουν τοῦς τρόπους πρόσληψης τῆς δράσης αὐτῆς ἐντοπίζονται σέ ἕνα ἐξωτερικό πεδίο ὡς πρός τά ἴδια τά ὑποκείμενα. Ἡ ἔμφαση στήν ταξικότητα ἐπιτρέπει στούς συγγραφεῖς νά ἀγνοοῦν ἐντελῶς ἢ νά ὑποβαθμίζουν τή λειτουργία τῆς ἐθνότητος καί τοῦ φύλου στά δρώμενα πού περιγράφουν, καί νά ἐντάσσουν τήν πολυεθνική αὐτή ἀπεργία στήν «ἐθνική» ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Ὑπάρχουν ὁμως στοιχεῖα πού οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ὑποβαθμίζουν ἢ ἀγνοοῦν καί τί ἀλλάζει ἂν τά συμπεριλάβει κανεὶς στήν ἀνάλυση; Καταρχάς δέν πρόκειται ἐδῶ τόσο γιά πραγματολογικά δεδομένα, γιά «πληροφορίες», πόσο μᾶλλον πού ἡ βασική

40. στό ἴδιο, σ. 143-161.

41. Ἔτσι ὡς διδάγμα τῆς ἀπεργίας προβάλλεται ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος «ὅταν αὐτό παρουσιάζει συμπαγές μέτωπο, ἀνεπηρέαστο ἀπό σωβινιστικές προκαταλήψεις» (στό ἴδιο, σ. 165).

42. Ἀξίζει νά μνημονευτεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ μελέτη αὐτή δέν κάνει καμία μνεία στήν ἀνάλυση τοῦ Α. Λιάκου γιά τήν ἀπεργία.

μας πηγή, οι έφημερίδες, έχει χρησιμοποιηθεί και από άλλους ιστορικούς⁴³, πρόκειται περισσότερο για κλειδί ανάγνωσης, για τις θεωρητικές προϋποθέσεις μέ βάση τις οποίες οι πληροφορίες κωδικοποιούνται και ιεραρχούνται σε μία συνεκτική, λιγότερο ή περισσότερο αναλυτική αφήγηση⁴⁴. Η δράση αναλύεται στις διαδοχικές φάσεις της, σε εικόνες που σχηματίζονται και ανασχηματίζονται, και από τις οποίες αναδεικνύεται ή μετακίνηση των συμβολικών στοιχείων —έθνοτητα, φύλο, τάξη— σε σταθερό πλέγμα.

Και πρώτ' απ' όλα ή ίδια ή άπεργία ως κοινωνικό γεγονός και δυναμική σχέση: οι κινήσεις, οι ήχοι, τά χρώματα⁴⁵.

Τό σκηικό είναι ή Θεσσαλονίκη: πολυεθνική, σημαντικό οικονομικό κέντρο επί αιώνας, ή πόλη που έποφθαλιούν όλοι οι γύρω έθνικισμοί. Στη Θεσσαλονίκη που κατέλαβε ό έλληνικός στρατός τό 1912, προλαβαίνοντας για λίγες ώρες τήν είσοδο των βουλγάρων, ή έλληνική κοινότητα είναι τρίτη σε μέγεθος: προηγείται ή έβραϊκή και ή μουσουλμανική⁴⁶. Η έθνοτική διάρθρωση είναι ρητά άποτυπωμένη στό χώρο: τό κέντρο τό καταλαμβάνουν οι λαϊκές έβραϊκές συνοικίες, τά καπνομάγαζα, οι στενοί δρόμοι: γύρω, στις βορειοδυτικές συνοικίες, μένουν οι μουσουλμάνοι, στις ανατολικές, οι έλληνες⁴⁷. Στο κέντρο έξαπλώνεται σταδιακά τό πλήθος των άπεργών.

Στήν άρχή από τήν έδρα του Έργατικού Κέντρου, που συστεγάζει τό έβραϊκό καπνεργατικό συνδικάτο και τή Φεντερασιόν, ξεκινά ένα πολύχρωμο πλήθος ανθρώπων που μιλούν διαφορετικές γλώσσες, φορούν διαφορετικά ρούχα, οι έβραίοι, οι έλληνες και οι μουσουλμάνοι. Κυριαρχεί τό κόκκινο χρώμα. Οι συνδηλώσεις του

43. Ο Α. Λιάκος, δ.π., χρησιμοποιεί τήν έφ. *Νέα Άλήθεια* και τό ΚΜΕ, *Η σοσιαλιστική όργάνωση*, δ.π., τις έφ. *Νέα Άλήθεια*, *Φως* και *Μακεδονία*.

44. Βλ. Hayden White, «The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation», στό βιβλίο του, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο 1987, σ. 58-82.

45. Michelle Perrot, *Jeunesse de la grève. France 1871-1890*, Παρίσι 1984, σ. 1.

46. Οι στατιστικές για τήν έθνοτική σύνθεση του πληθυσμού τής Θεσσαλονίκης —όπως και όλόκληρης τής Μακεδονίας— άποτελούν προνομιακό πεδίο για τήν άντιπαράθεση των άντιτιθέμενων βλέψεων που έκφράζουν οι διαφορετικοί έθνικισμοί τής περιοχής. Είναι έπομένως έξαιρετικά δύσκολο νά προσεγγίσει κανείς τό ζήτημα με κάποια σχετική άκρίβεια. Πάντως σύμφωνα με τήν πρώτη έλληνική άπογραφή, τό 1913, από τους 157.889 κατοίκους τής Θεσσαλονίκης, 61.439 ήταν έβραίοι, 45.889 τουρκοί και 39.956 έλληνες, ένώ 6.263 βούλγαροι και 4.364 άλλοι (διάφοροι δυτικοί και άρμένιοι). Βλ. στό G. Veinstein (έπιμ.), *Salonique 1850-1918*, δ.π.: Rena Molho, «Le renouveau...», σ. 65 και Kirki Georgiadou, «Les Grecs de Thesaloniki», σ. 121. Ένδεικτικές είναι οι διαφορετικές μετρήσεις που καταγράφουν οι υπάλληλοι του έλληνικού ύπουργείου Έξωτερικών πριν τήν άπογραφή. Άρχείο Έπουργείου Έξωτερικών, 1913, φάκ. Α/5, «Στατιστικά στοιχεία πληθυσμού βιλαετίου Έωαννίνων, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Άδριανουπόλεως».

47. Βλ. *Τοπογραφία τής Θεσσαλονίκης τήν έποχή τής Τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983: Άλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Άπό τή συγκέντρωση στη διάχυση. Οι έβραϊκές συνοικίες στις βορειοελλαδικές πόλεις στό τέλος τής Τουρκοκρατίας», π. *Σύγχρονα Θέματα*, δ.π., υπό έκδοση: Βασίλης Δημητριάδης, *Ο πληθυσμός τής Θεσσαλονίκης και ή έλληνική κοινότητά της κατά τό 1913*, άνάτυπο από τόν ΚΓ' τόμο των *Μακεδονικών*, Θεσσαλονίκη 1983. Η πολεοδομική αυτή διάρθρωση θά αλλάξει ριζικά μετά τήν πυρκαγιά του 1917.

κόκκινου τήν έποχή αυτή είναι περίπλοκες: έπαναστατικό χρώμα για τούς μέν, είναι για τούς δέ τό χρώμα που έχουν τά όθωμανικά φέσια και οι όθωμανικές σημαίες, σύμβολα έθνικής καταπίεσης.

Οι όμιλίες γίνονται και στις τρεις γλώσσες. Τό πλήθος άποτελούν κυρίως άντρες: τήν πρώτη μέρα τής άπεργίας «αί γυναίκες έσπανίζον»⁴⁸. Οι διαδηλωτές επικυρώνουν τήν άπόφαση τής άπεργίας ζητωκραυγάζοντας ύπέρ των καπνεργατών τής Καβάλας, «που τόσω άνδρικήν στάσιν έκράτησαν και κρατούν»⁴⁹. Ο έπιθετικός προσδιορισμός δέν είναι τυχαίος. Ένα από τά βασικά αίτήματα τής άπεργίας είναι νά μή γίνονται ντενκτσήδες οι γυναίκες. Τό καταστατικό του καπνεργατικού σωματείου τής Καβάλας τό προβλέπει αυτό ήδη από τήν ίδρυσή του τό 1908: οι γυναίκες δέν γράφονται μέλη του σωματείου, γιατί σε αυτό συμμετέχουν μόνο οι ντενκτσήδες. Μαρτυρείται μάλιστα ότι τό ισχυρό αυτό σωματείο κατόρθωσε νά έπιβάλλει τήν κατάσταση αυτή στους καπνεμπόρους⁵⁰. Έξάλλου τό δεύτερο βασικό αίτημα των άπεργών, ή κατοχύρωση του συνδικάτου στον έργασιακό χώρο, έκτός από τήν ίδια τήν όργάνωση των έργατών, άποσκοπεί και στον έλεγχο των προσλήψεων με τόν ίδιο στόχο⁵¹.

Τί έχει αλλάξει στό μεταξύ και τό δικαίωμα των άντρών καπνεργατών στην ειδικότητα του ντενκτσή προβάλλεται τώρα ως άυτονόητο και άποκλειστικό για όλόκληρη τή Μακεδονία: Είναι οι περίφημες «κίτρινες εργάτιδες», χαρακτηρισμός που επανέρχεται άκατάπαυστα στις περιγραφές. «Κίτρινη» είναι ή εργάτρια που δέν είναι γραμμένη στό σωματείο: έπίσης εκείνη που δέν ύπακούει στις όδηγίες του και έπομένως εργάζεται όταν οι άλλοι άπεργούν. Κεντρικό θέμα σε όλη τή διάρκεια τής άπεργίας, εκείνο που θά καθυστερήσει για πολλές μέρες τή λύση της, οι «κίτρινες εργάτιδες» σηματοδοτούν μία σημαντική όψη των παλιών ίσορροπιών που έχουν διαταραχθεί μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους και ένα εργατικό ζήτημα κοινό σε πολλά έπαγγέλματα και σε πολλές χώρες: τό ζήτημα των άνδρικών ειδικοτήτων.

Τό ζήτημα των κλειστών ειδικοτήτων στη διαδικασία συγκρότησης τής εργατικής ταυτότητας ως άνδρικής έχει έκτενώς μελετηθεί τά τελευταία χρόνια. Η εργασία άποτελεί καθοριστική όψη τής ταυτότητας του φύλου. Οι σημασίες που ή ταυτότητα αυτή διακινεί και οι αλλαγές τους μέσα στό χρόνο διαπλέκονται με άλλες έκδοχές τής ταυτότητας και συνδέονται στενά με άνακατατάξεις στό χώρο τής εργασίας αλλά και τής πολιτικής. Η άνδρική ταυτότητα των έργατών συγκροτείται παντού σε άμεση συνάρτηση με τήν εργασία, τήν ειδικότητα και τό ρόλο του προσάτη οικογενειάρχη⁵².

48. π. *Νέα Άλήθεια*, 29 Μαρτίου 1914.

49. έφ. *Μακεδονία*, 29 Μαρτίου 1914.

50. Άναφορά Έποπροξενείου Καβάλας, δ.π. Η «Εύδαιμονία» διατηρεί τή διάκριση αυτή και πολύ άργότερα. Βλ. *Καταστατικόν του έν Καβάλλα Σωματείου Καπνεργατών «Εύδαιμονία»*, Καβάλα 1921, άρθρο 3: «Μέλη του Σωματείου έγγράφονται πάντες οι άρρενες καπνεργάται (δενκοίδες) άνευ διακρίσεως θρησκειύματος, οι έχοντες συμπληρωμένον τό 16ον έτος τής ηλικίας των», σ. 6.

51. Βλ. αντίστοιχα Peter Stearns, «The Limits of Labour Protest», στό Lenard R. Berlanstein (έπιμ.), *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe*, Λονδίνο 1992, σ. 127-147.

52. Βλ. Patricia Cooper, *Once a Cigar Maker. Men, Women, and Work Culture in American*

Είδαμε ὅτι ἡ εἰδικότητα τοῦ ντενκτοῦ ἦταν θεσμικά κατοχυρωμένη ὡς ἀνδρική κατὰ κύριο λόγο στὴν Καβάλα. Ἡ ὀργάνωση τοῦ κλάδου σὲ παμμακεδονικό ἐπίπεδο ἔθεσε ἐπιτακτικά τὸ ζήτημα τῶν ἐνιαίων ὄρων τῆς ἐργασίας σὲ ὅλες τὶς πόλεις. Ἐθεσε ἐπίσης καὶ τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς ἐκπροσώπησης: τὸ νεόδημο καπνεργατικό κίνημα εἶναι ἐξαρχῆς ἀρσενικοῦ γένους. Γιά τοὺς καπνεργάτες ντενκτοῦδες ἐπομένως τὸ αἶτημα νὰ διατηρηθεῖ καὶ νὰ ἐπεκταθεῖ τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι κλειστή ἡ εἰδικότητά τους στὶς γυναῖκες δὲν ἔχει ἀποκλειστικά οἰκονομικές, ἀλλὰ καὶ ὀργανωτικές καὶ ἐντονα συμβολικές διαστάσεις, πού ἀφοροῦν τὴν ἴδια τους τὴν ταυτότητα ὡς ἀντρῶν ἐργατῶν, ἀνεξάρτητα καὶ πέρα ἀπὸ τὶς ἐθνοτικές τους διαφοροποιήσεις.

Ἡ ρευστότητα τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, μὲ τὶς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν, περιπλέκει τὴν κατάσταση καὶ κάνει πιὸ ἀπειλητική γιὰ τοὺς ντενκτοῦδες τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἀποκλειστικά ἀνδρικοῦ χαρακτήρα τῆς εἰδικότητας. Τὸ ζήτημα ἀφορᾷ ὅλες τὶς πόλεις πού συμμετέχουν στὴν ἀπεργία⁵³.

Ἡ ἀπειλή αὐτὴ ἐντείνεται περισσότερο καθὼς οἱ «κίτρινες ἐργάτιδες» εἶναι, καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα, μουσουλμάνες, πού δὲν εἶναι ἐγγεγραμμένες σὲ κανένα καπνεργατικό σωματεῖο: αὐτὲς συγκρούονται μὲ τὶς ἐβραῖες ἀπεργούς. Μαρτυροῦνται καὶ ἑλληνίδες ἀπεργοσπάστριες, τὶς ὁποῖες ὡστόσο οἱ ἑλληνικές ἐφημερίδες δὲν ὀνομάζουν ποτέ «κίτρινες» ἀλλὰ «πρόσφυγες»⁵⁴. Ἀπεργοσπάστριες ἐκτός ἀπὸ τὶς μουσουλμάνες ἀναφέρονται καὶ «Γύφτισες καὶ Βουλγαρίδαι» (sic): τὶς γυναῖκες αὐτὲς ἐπιστρατεύουν οἱ ἔμποροι —ἀδιακρίτως ἐθνότητος— γιὰ «νὰ κάμουν τὶς δουλιές των καὶ» ... «νὰ πεινάσουν οἱ Ἕλληνες, οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ Ἰσραηλίται ἐργάται»⁵⁵. Ὑπερτεροῦν πάντως οἱ μουσουλμάνες.

Οἱ γυναῖκες αὐτὲς, πού ὁ Α. Μπεναρόγιας χαρακτηρίζει «περαστικούς μετανάστες», ἀνήκουν ὅπως ὅλα δείχνουν στὸ κύμα τοῦ μετακινούμενου μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ προσφύγων πού δημιούργησαν οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι. Εἶναι τὸ κύμα πού γέμισε τὴν Θεσσαλονίκη καὶ τὶς γύρω πόλεις στὸ δρόμο του πρὸς τὴν Τουρκία καὶ προβλημάτισε ἐντονα τὴν ἑλληνική κυβέρνηση, καθὼς ἀδειαζε ἡ ὑπαιθρος καὶ πληθύναν οἱ διεθνεῖς καταγγελίες γιὰ τὴ συμπεριφορά τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ἀπέ-

ναντι στὸν ἄμαχο μουσουλμανικό πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς⁵⁶. Ἐχουν μεγάλες πιθανότητες νὰ προέρχονται ἀπὸ μουσουλμανικά καπνοχώρια καὶ ἐπομένως νὰ γνωρίζουν τὴν τέχνη τοῦ ντενκτοῦ, πού μολονότι εἰδικευμένα δὲν ἀπαιτεῖ μακρόχρονη μαθητεία.

Οἱ ἀπεργοσπάστριες λοιπὸν εἶναι μουσουλμάνες καὶ ἐργάζονται ὡς εἰδικευμένες ἐργάτριες. Καὶ καθὼς ὁ καταμερισμὸς ἐργασίας στὸ καπνομάγαζο, ἐκεῖ ὅπου ἔχει ἤδη παγιωθεῖ ἡ ἱεραρχικὴ σχέση τῶν εἰδικότητων, στηρίζεται στὴ συνεργασία δύο βασικά κατηγοριῶν: τοῦ ἀντρα ντενκτοῦ (πού ἐπεξεργάζεται τὶς πρῶτες ποιότητες φύλλων τοῦ καπνοῦ) καὶ τῆς γυναῖκας πασταλτζῆ (πού ἐπεξεργάζεται ὅσα φύλλα δεύτερης διαλογῆς ἀφήνει στὴν ἄκρη ὁ ντενκτοῦς)⁵⁷, τὸ δεύτερο χαρακτηριστικό τους, ἡ εἰδίκευση, εἶναι ἐκεῖνο πού κυρίως τὶς κάνει πιὸ ἐπιφοβές γιὰ τὴν ἀπεργία.

Τὶ ὅμως ἐθνοτικὴ ταυτότητα ἔχουν οἱ ἄλλες γυναῖκες πού συμμετέχουν στὴν ἀπεργία καὶ συγκρούονται μὲ τὶς μουσουλμάνες γιὰ νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦν, καὶ ποιά εἶναι ἡ σχέση τους μὲ τὰ καπνεργατικά σωματεῖα; Καταρχᾶς δὲν γίνεται καμία μνεία γιὰ γυναῖκες ἀπεργούς καὶ τὴ συμπεριφορά τους σὲ καμία ἄλλη πόλη ἐκτός ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη· ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὴ γίνεται κυρίως λόγος γιὰ τὶς «νεαρές ἰσραηλίτιδες ἐργάτιδες». Τὰ πιὸ ὀρατὰ χαρακτηριστικά τους εἶναι λοιπὸν ἡ ἐθνοτικὴ τους ταυτότητα καὶ ἡ νεαρή τους ηλικία. Μποροῦμε εὐλόγα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πολλὲς εἶναι κόρες ἢ ἀδελφές καπνεργατῶν.

Ὡστόσο, οὔτε ἡ συγγένεια μὲ καπνεργάτες πού πρωτοστατοῦν στὴν ἀπεργία δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἐξήγηση τῆς κινητοποίησης αὐτῶν τῶν γυναικῶν, οὔτε ἀκόμα λιγότερο μὴ ὑποθετικὴ ὑψηλὴ κοινωνικὴ τους συνείδηση⁵⁸. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ἡ καπνεργασία ἦταν κυρίως γυναικεῖα ἐργασία. Περισσότερο ἴσως ἀπὸ τὰ συγγενικά, τὰ δίκτυα πού πρέπει νὰ ἐπηρέασαν καθοριστικά τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τους εἶναι τὰ τοπικά (τῆς γειτονιάς) καὶ ἰδίως τὰ ἐθνοτικά δίκτυα. Ἡ σημασία πού ἔχει στὶς ἐργατικὲς κινητοποιήσεις ἡ παράδοση τῆς κοινότητας καὶ τῆς οἰκογένειας εἶναι καλὰ τεκμηριωμένη στὴ διεθνή βιβλιογραφία⁵⁹.

Cigar Factories, 1900-1919, Οὐρμπανα καὶ Σικάγο 1992· Ava Baron, «An "Other" Side of Gender Antagonism at Work: Men, Boys, and the Remasculinization of Printers' Work, 1830-1920», σὲ Ava Baron (ἐπιμ.), *Work Engendered. Toward a New History of American Labor*, Ἰτάκα καὶ Λονδίνο 1991, σ. 47-69· Alice Kessler-Harris, «Gender Ideology in Historical Reconstruction: A Case Study from the 1930s», π. *Gender & History*, τ. 1, 1989, σ. 31-49· Keith McClelland, «Some Thoughts on Masculinity and the "Representative Artisan" in Britain, 1850-1880», π. *Gender & History*, τ. 2, 1989, σ. 164-177· Pane Willis, «Masculinity and Factory Labor», σὲ Jeffrey C. Alexander - Steven Seidman (ἐπιμ.), *Culture and Society. Contemporary Debates*, Κέμπριτζ 1990, σ. 183-195.

53. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς πρώτης συμφωνίας πού ἐπιτεύχθηκε στὴν Καβάλα μεταξὺ ἀπεργῶν καὶ καπνεμπόρων, στὶς 7 Ἀπριλίου 1914, προέβλεπε νὰ ἀπολυθοῦν οἱ γυναῖκες ντενκτοῦδες τοῦ Πραβίου (ἐφ. *Μακεδονία*, 9 Ἀπριλίου 1914). Στὰ τελικά «πρωτόκολλα» — ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ συμβάσεις μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν— δὲν περιλαμβάνεται ὁ ὄρος αὐτός (ἐφ. *Φῶς*, 17 Ἀπριλίου 1914).

54. ἐφ. *Φῶς*, 30 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 2 Ἀπριλίου 1914.

55. ἐφ. *Φῶς*, 2 Ἀπριλίου 1914 καὶ Α. Μπεναρόγιας, *δ.π.*, σ. 84.

56. Οἱ πηγές μιλοῦν γιὰ προσφυγικὴ μετανάστευση τουλάχιστον 130.000 μουσουλμάνων ἀπὸ τὴ Μακεδονία πρὸς τὴν Τουρκία μέσα στὸ 1913 καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1914. Βλ. Public Record Office (:PRO FO) 371/1994/8949, Morgan (Salonica) - Lord Onslow, 28 Φεβρουαρίου 1914· PRO FO 286/580, 20 Ἰουνίου 1914, Morgan (Salonica) - Louis Mallet (Constantinople), 20 Ἰουνίου 1914 καὶ σὲ ἴδιο, 20 Ἰουλίου 1914. Γιά τὶς καταγγελίες κατὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν βλ. Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Οὐάσινγκτον 1914, σ. 201-207. Πάντως οἱ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν ἐθνοτήτων συνιστοῦν ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο τῆς περιοχῆς καὶ ἀφοροῦν ὅλα τὰ μέρη. Βλ. PRO FO 371/1994, 1996, 1997 passim. Γιά τὶς ἀνησυχίες καὶ τὰ μέτρα τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης ὡστε νὰ σταματήσῃ τὸ μεταναστευτικό κύμα, βλ. ἐφ. *Φῶς*, 19 Μαρτίου 1914 καὶ ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 31 Μαρτίου 1914, ὅπου οἱ ἀριθμητικὲς ἐκδοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ Γραφείου Ἐργασίας καὶ λόγος γιὰ ὑψηλοὺς ἀριθμοὺς ἐλλήνων προσφύγων.

57. Βλ. Γ. Πέγιος, *δ.π.*, σ. 25-26· Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 104· L. Labrianidis, *δ.π.*, σ. 273.

58. Κατὰ τὸν Α. Λιάκο, οἱ μουσουλμάνες καπνεργάτριες δὲν ἀπεργοῦν ἐπειδὴ ἔχουν «καθυστερημένη κοινωνικὴ συνείδηση» καὶ ζοῦν «σὲ συνθηκὲς ἀβεβαιότητας» (*δ.π.*, σ. 107).

59. Βλ. ἐνδεικτικά, P. Stearns, *δ.π.*, σ. 136· Michael Kazin, «Struggling with class-struggle:

Πάντως, παρά τό γεγονός ὅτι ἀκολουθοῦν τίς ὁδηγίες τοῦ συνδικάτου καί ἀπεργοῦν, οἱ νεαρές ἐβραῖες καπνεργάτριες δέν εἶναι κανονικά μέλη τοῦ σωματείου: τό μαρτυρεῖ ἡ πληροφορία πῶς ὅταν οἱ ἄντρες συσκέπτονται στόν ἐπάνω ὄροφο τοῦ συνδικάτου, οἱ γυναῖκες περιμένουν τίς ἀποφάσεις τους στό δρόμο⁶⁰. Οὔτε ἡ συμμετοχή γυναικῶν στήν ἀπεργιακή ἐπιτροπή τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ πρωτοβουλία τοῦ συνδικάτου: ὀφείλεται σέ προτροπή τοῦ διευθυντή τοῦ Γραφείου Ἐργασίας, Θ. Λιβέριου, ἀπό τήν πρώτη μέρα τῆς ἀπεργίας: τίποτα ἀντίστοιχο δέν μαρτυρεῖται γιά τίς ἄλλες πόλεις. Ἡ παρουσία δύο ἰσραηλιτισσῶν καί μιᾶς ἐλληνίδας στήν ἐπιτροπή αὐτή ἐρχεται νά προσδώσει νομιμότητα στό αἶτημα πού ἀφορᾷ τίς προδιαγραφές τῶν ἐργασιακῶν τους δικαιωμάτων, ἐκεῖ ὅπου ἡ συμμετοχή τους εἶναι μεγαλύτερη καί ἡ συναίνεσή τους καθοριστική⁶¹. Ἡ παρουσία τους εἶναι ἐπομένως κατά κύριο λόγο συμβολική. Ἀκόμη περισσότερο ἰσχύει αὐτό γιά τίς ἐλληνίδες, πού δέν φαίνεται νά συμμετέχουν σέ καμία ἄλλη ἐκδήλωση τῆς ἀπεργίας.

Στήν τοπική ἀπεργιακή ἐπιτροπή δέν ἐκπροσωποῦνται οἱ μουσουλμάνοι καπνεργάτες. Ἡ ὁμάδα αὐτή εἶναι ἡ λιγότερο ὀργανωμένη, ἀλλά καί ἡ πιό ἀπρόθυμη νά ἐμπλακεῖ στήν ἀπεργία: οἱ περισσότεροι ἐπιστρέφουν στήν ἐργασία τους ἀπό τή δεύτερη μέρα καί κανένας λόγος δέν γίνεται πιά γι' αὐτούς⁶². Τό σημεῖο αὐτό ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον: οἱ ἄντρες μουσουλμάνοι εἶναι καί οἱ λιγότερο ὀρατοί στήν ἀπεργία ἢ ἐθνότητά τους ἐκπροσωπεῖται κατά κύριο λόγο ἀπό τίς γυναῖκες ἀπεργασάστριες. Ἡ ἀπουσία τους ἀπό τό σκηνικό τῆς ἀπεργίας πρέπει πάντως νά ὀφείλεται σέ περισσότερους παράγοντες ἀπό ὅ,τι τό φύλο: οἱ μουσουλμάνοι καπνεργάτες φαίνεται ὅτι εἶναι σέ μεγάλο βαθμό ντόπιος πληθυσμός τῆς πόλης καί ὄχι «περαστικοί μετανάστες», ὅπως οἱ γυναῖκες ὁμοεθνεῖς τους. Ἡ δική τους συμπεριφορά ἀναγνωρίζεται ἀμέσως ἀπό τοὺς παρατηρητές ὡς γνώριμο στοιχεῖο τῆς πολιτισμικῆς τους ταυτότητας — «χαρακτηριστικόν τῶν Τούρκων ὑπῆρξε πάντοτε ν' ἀκολουθῶσι μακρόθεν καί ὕστατοι πάντων τῶν προόδων»⁶³. Ξαφνιάζει ἔτσι ἡ ἀποφασιστικότητα μέ τήν ὁποία οἱ μουσουλμάνες ὑπερασπίζονται τό δικαίωμά τους στήν ἐργασία καί προκαλεῖ τό εἰρωνικό σχόλιο τῶν παρατηρητῶν: «ἡ χανούμισσες πού τῆς ἐθεωρούσαμεν ὅλοι γιά κούκλαις ἀνίκαναις γιά ἐργασία, ὄχι μόνον ἰκανώτατες εἶνε νά βγάλουν τό ψωμί τους, ἀλλά καί νά τό ὑπερασπίσουν ἐν ἀνάγκη ἡρωικώτατα»⁶⁴.

Marxism and the search for a synthesis of US labor history», π. *Labor History*, τ. 28/4, 1987, σ. 497-514· Elisabeth Faue, «"The Dynamo of Change": Gender and Solidarity in the American Labour Movement of the 1930s», π. *Gender & History*, τ. 2, 1989, σ. 138-158· Sonya O. Rose, «"Frères et soeurs en détresse". Ouvriers du tissage mécanique et syndicats dans le Lancashire au XIXe siècle», π. *Genèses*, τ. 6, 1991, σ. 53-72· Neville Kirk, «"Traditional" working-class culture and "the rise of Labour": some preliminary questions and observations», π. *Social History*, τ. 16/2, 1991, σ. 203-216.

60. Ἐφ. *Φῶς*, 30 Μαρτίου 1914. Οὔτε ἡ Φεντερασιόν ἔχει μέλη γυναῖκες. Βλ. τήν ἐτήσια ἐκθεση τῆς ΣΕΟ πρὸς τό Γραφεῖο τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς γιά τήν περίοδο Ἰούλιος 1909 - Ἰούλιος 1910, στό Α. Λιάκος, ὁ.π., σ. 93.

61. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 29 Μαρτίου 1914 καί Ἐφ. *Φῶς*, 30 Μαρτίου 1914.

62. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 31 Μαρτίου 1914.

63. Ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914.

64. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 3 Ἀπριλίου 1914.

Ἐβραῖες πάντως εἶναι ἐκεῖνες πού καταλαμβάνουν τό δρόμο καί περιφρουροῦν τήν ἀπεργία μέ ὅλα τά μέσα. Εἶναι τά «ἄκακα κοράσια» πού χτυποῦν βία οἱ χωροφύλακες «μέ τήν λόγχην καί τόν ὑποκόπανον», εἶναι αὐτές πού χύνουν τό «τρυφερόν καί σφύζον αἷμα των» γιά τήν ἀπεργία, εἶναι οἱ μπροστάρισσες, ἐκεῖνες πού «πλήρεις θάρρους καί ἀποφασιστικότητος, προτάσσουν τά στήθη των. Δέν ὑποχωροῦν προτρέποντες καί τοὺς ἄνδρας νά πράξουν τό ἴδιον»⁶⁵. Εἶναι ἐντέλει «αἱ σουφραζέται μας»⁶⁶, χαρακτηρισμός πού διατηρεῖ πλήρη τά ἀμφίσημα νοήματα τῆς ἐποχῆς: σουφραζέτες εἶναι οἱ γυναῖκες πού διεκδικώντας περισσότερα δικαιώματα ξεφεύγουν ἀπό τή φυσική τους θέση καί προσομοιάζουν τοὺς ἄντρες. Μολονότι οἱ χαρακτηρισμοί αὐτοί διατυπώνονται ἀπό ὑπερασπιστές τῶν γυναικῶν ἀπεργῶν, οἱ διολισθήσεις τοῦ λόγου μαρτυροῦν ἀμηχανία: οἱ γυναῖκες πού μοιάζουν μέ ἄντρες, μπροστάρισσες ἢ σουφραζέτες, ὑπερβαίνουν τά παραδεδεγμένα καί κινδυνεύουν ἀνά πάσα στιγμή νά παρεκτραποῦν. Ἀκόμη καί ἡ στάση τῆς ἀστυνομίας ἀπέναντι στίς ἐβραῖες ἀπεργούς κρίνεται σέ ἀναφορά μέ τίς διαφορές τῆς ἀπό τή στάση τῆς ἀγγλικῆς ἀστυνομίας ἀπέναντι στίς σουφραζέτες⁶⁷.

Ἀπεργοί, ἀπεργοσπάστριες καί ἀστυνομία συναντῶνται λοιπόν στό δρόμο, ἐν ἄνθρωπο χωρὶς πού πολύ περισσότερο ἀπό ἐκεῖνον τῆς ἐργασίας θεωρεῖται ἐπικίνδυνος καί ἀκατάλληλος γιά γυναῖκες. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού βγαίνουν οἱ γυναῖκες στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης. Στή γενική εὐφορία πού προκάλεσε ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, οἱ παρατηρητές τῶν πανηγυρικῶν ἐκδηλώσεων τῆς 26 Ἰουλίου καταγράφουν ὡς τήν πιό ἀναπάντεχη παρουσία στή διαδήλωση τήν πορεία γυναικῶν μέ ξέσκεπο πρόσωπο πού ἀνεμίζουν τή σημαία τῆς ἐλευθερίας: χριστιανές, ἐβραῖες ἀλλά καί μουσουλμάνες πού ἡ συμμετοχή τους καταγγέλλεται πάραυτα ὡς πρόκληση στά χρηστά ἤθη⁶⁸.

Στοὺς ἴδιους δρόμους διαδραματίζονται οἱ συγκρούσεις τῆς ἀπεργίας: ἡ βαρεῖα ἠθική καί πολιτική συμβολική αὐτοῦ τοῦ δημόσιου χώρου προσδίδει στή δράση τῶν γυναικῶν πλούσιες μολονότι βουβές συνδηλώσεις. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ ὑπερασπιστές τῶν ἀπεργῶν θά ἐπιδιώξουν συστηματικά νά ἐντάξουν τή συμπεριφορά τῶν γυναικῶν στόν κοινὸ ἀγῶνα τῶν ἐργατῶν. Ἐνῶ οἱ ὑπερασπιστές τῶν ἀπεργαστριῶν θά ἐπικαλεστοῦν εἴτε τή θέση τους ὡς θυμάτων πολέμου, χωρὶς πόρους καί ταμεῖα νά τοὺς συντηροῦν, εἴτε τό δικαίωμά τους στήν ἐργασία ὡς ἐνδειξη «χειραφετήσεως»⁶⁹.

Ἡ συνάντηση τῶν δύο αὐτῶν ὁμάδων καί τῆς ἐλληνικῆς ἀστυνομίας στό δρόμο ἔχει ὅλα τά στοιχεῖα τῆς σύγκρουσης πού χαρακτηρίζει τίς ἀπεργίες παλαιοῦ τύπου στίς κινήσεις καί τοὺς ἤχους, τή βιαιότητα στό λόγο καί τή βία στίς πράξεις, πού

65. Μέ τή σειρά, Ἐφ. *Φῶς*, 30 Μαρτίου 1914, 1 Ἀπριλίου 1914· Ἐφ. *Μακεδονία*, 29 Μαρτίου 1914.

66. Ἐφ. *Μακεδονία*, 31 Μαρτίου 1914· Ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914.

67. Ἐφ. *Φῶς*, 30 Μαρτίου 1914.

68. Paul Dumont - François Georgeon, «La révolution commence à Salonique», G. Veinstein (ἐπιμ.), *Salonique 1850-1918*, ὁ.π., σ. 237.

69. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 1 καί 4 Ἀπριλίου 1914, ὅπου παρουσιάζεται ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς τουρκόφωνης ἐφημερίδας *Γενή Ἀσρ* ὑπὲρ τῆς «χειραφετήσεως τῶν Μουσουλμανίδων ἐργατριῶν».

συνθέτουν «ένα ψυχόδραμα όπου ἀπελευθερώνονται οἱ ἀπωθημένες τάσεις»⁷⁰. Ἡ περιγραφή τῶν συγκρούσεων ἐκφράζει τὴν ἀμηχανία καὶ τὴν ἀνησυχία ἀπέναντι στοῦ γεγονότος: οἱ γυναῖκες βρίζονται —ἀραγε σέ ποιά γλώσσα;—, «μαλλιοτραβιούνται», δέρνονται⁷¹. Καμία ομάδα δὲν εἶναι παθητική: οἱ ἐβραῖες σκίζουν τοὺς φερετζέδες τῶν μουσουλμάνων —ὑψιστὴ προσβολή στο «λεπτότερον καὶ ἱερώτερον μέρος αὐτῶν»⁷²— καὶ γδέρνουν «τό πρόσωπον [χωροφύλακος] διὰ τῶν ὀνύχων αὐτῶν»⁷³. Οἱ μουσουλμάνες ὑπερασπίζονται τὸν ἑαυτό τους μέ σανίδες πού τίς στρέφουν κατὰ τῶν διωκτῶν τους⁷⁴.

Οἱ γυναῖκες προσδίδουν στήν ἀπεργία μιὰ ὀξύτητα πρωτοφανή, πού δίνει λαβή σέ ἐπιθέσεις ἐναντίον της. Γιά νά ἐπανεέλθει ἡ τάξη ἀπαιτεῖται ἡ παρέμβαση τῶν ἀντρῶν καὶ μάλιστα ἐκείνων πού ἡγοῦνται στήν κάθε ομάδα: ὁ μουφτής παρεμβαίνει στοῦ ραβίνο γιά τὰ σκισίματα τῶν φερετζέδων, τὰ μέλη τοῦ προεδρείου τῶν καπνεργατῶν μεσολαβοῦν γιά νά σταματήσουν οἱ ἐπιθέσεις τῆς ἀστυνομίας καὶ ἀποφασίζουν νά μαζέψουν τίς γυναῖκες ἀπεργούς ἀπό τό δρόμο⁷⁵.

Αὕτη ἡ τελευταία ἀπόφαση σχετίζεται ἄμεσα μέ τίς ἐξελίξεις: οἱ συγκρούσεις δημιούργησαν ἐνταση στίς σχέσεις ἀνάμεσα στήν ἐβραϊκή καὶ τὴν μουσουλμανική κοινότητα τῆς πόλης καὶ προκάλεσαν τὴν ἀνησυχία τῆς πολιτικά κυρίαρχης κοινότητας, τῆς ἑλληνικῆς: τὰ γεγονότα μπορούσαν νά ἔχουν ἀντίκτυπο στή διεθνή εἰκόνα τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὡς πρὸς τὴ συμπεριφορά τους ἀπέναντι στή μουσουλμανική μειονότητα πού κληρονόμησαν, εἰκόνα ἤδη τρωτή καὶ εὐθραυστη.

Οἱ συγκρούσεις ἀποτέλεσαν ἔτσι τὴν ἀφορμή γιά νά καταγγελθεῖ —ὅπως θά δοῦμε— ὅτι στή Θεσσαλονίκη ἡ ἀπεργία ἔχει ἐκτραπεῖ ἀπὸ ἐργατικὴ σέ πολιτικὴ καὶ νά στιγματιστεῖ ὁ ἀνθελληνικός ρόλος τῶν ἡγετῶν της. Στὴν ἐπίθεση αὕτη, ὅπως καὶ στίς ἀμφισβητήσεις πού τῆς ἔγιναν, ἀπουσιάζει ὅποιαδήποτε μνεία στοῦ φύλου τῶν «παρεκτρεπομένων»: ἀπὸ τὴ στιγμή αὕτη οἱ γυναῖκες θά κρατηθοῦν μακριά ὄχι μόνο ἀπὸ τό δημόσιο χῶρο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τό δημόσιο λόγο. Σιωπὴ καὶ ἀπουσία εἶναι τό τίμημα πού θά πληρώσουν γιά τό ὅτι ξέφυγαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο καὶ παρεκτράπηκαν, βλάπτοντας τὴν ὑπόθεση πού ὑπερασπίζονταν. Στὴ συνέχεια, καὶ ὅσο ὀργανώνεται ὁ καπνεργατικὸς κλάδος, οἱ γυναῖκες θά γίνονται ὄλο καὶ περισσότερο ἀόρατες στήν πρακτικὴ του, ἐνῶ θά μετατραποῦν σέ στερεότυπο στοῦ λόγου του.

Οἱ γυναῖκες λοιπὸν εἶναι ἐπικίνδυνες γιὰ τὸν ἄνδρα δὲν ξέρουν νά ἐλέγχουν τίς πράξεις τους. Ἀλλὰ καὶ γιά ἕναν ἐπιπλέον λόγο: καθὼς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους «ἄστατες», σάν τὴν «πολιτικὴ», οἱ σημερινές σύμμαχοι τῶν καπνεργατῶν μπορούν κάλλιστα νά γίνουν οἱ αὐριανές τους ἀντίπαλοι, ἂν ἐνωθεῖ τό μέτωπο τῶν γυναικῶν πού τώρα φαίνεται διασπασμένο⁷⁶. Ὁ εἰρωνικός τόνος τῆς συγκεκριμένης παρατήρησης δὲν

μπορεῖ νά κρύψει ἐντελῶς τὴν πραγματικὴ ἀνησυχία μέ τὴν ὁποία διαπιστώνει τὴ «λύσσα», τὴν «ἀπίστευτον ἀνδρείαν» τῶν γυναικῶν ἀπεργῶν.

Τό φταίξιμο γιά τὴν «ὀξεῖαν πυρετικὴν κατάστασιν»⁷⁷ πού δημιούργησαν οἱ γυναῖκες δὲν ἀποδίδεται σέ αὐτές τίς ἴδιες, ἀλλὰ στοὺς ἄνδρες πού εἶναι ὑπεύθυνοι γι' αὐτές καὶ δὲν κατόρθωσαν νά τίς συγκρατήσουν. Καθὼς ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἡ ἐθνοτικὴ ταυτότητα αὐτῶν τῶν γυναικῶν —εἶναι «ἰσραηλίτιδες»— ὁ συνειρμὸς γίνεται ἄμεσος: ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ ἰσραηλίτες ἐργάτες καὶ οἱ ἡγέτες τους, δηλαδή οἱ ἡγέτες τοῦ καπνεργατικοῦ συνδικάτου καὶ τῆς Φεντερασιόν. Εἶναι αὐτοὶ πού ἐκτρέφουν «σοσιαλιστικὰς ἰδέας καὶ ἐξωφρενικὰς στάσεις σωφραζετισμοῦ», ἐκεῖνα δηλαδή τὰ κακά πού προωθοῦν οἱ «πάντιοι ἐχθροὶ τοῦ ἔθνους» στίς Νέες χῶρες⁷⁸.

Καθὼς οἱ συγκρούσεις στοῦ δρόμο σταματοῦν, μετὰ ἀπὸ ἐπίσημη ἀπόφαση τοῦ συνδικάτου νά πάψουν νά παρεμποδίζονται οἱ «κίτρινες» ἐργάτριες, οἱ γυναῖκες ἀποχωροῦν ἀπὸ τό προσκήνιο τῆς ἀπεργίας. Ἡ δράση θά μεταφερθεῖ ἀπὸ τό δρόμο στίς στήλες τῶν ἐφημερίδων, ἐνῶ συγχρόνως, μακριά στήν Καβάλα, συνεχίζονται οἱ διαπραγματεύσεις μεταξύ (ἀντρῶν) ἀπεργῶν καὶ ἐργοδοτῶν μέ τὴ μεσολάβηση τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν.

Οἱ ἐφημερίδες γίνονται ἔτσι τό νέο σκηνικὸ τῆς ἀπεργίας. Ὅχι μόνο γιὰ τὴν περιγράφουσαν τὰ τεκταινόμενα μέρα μέ τὴν ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν τοποθετοῦντα μέ μακροσκελὴ κείμενα τῶν συντακτῶν τους καὶ μέ τίς ἐπιλογές τῶν κειμένων πού φιλοξενοῦν στή νέα διαμάχη πού θά ξεσπάσει: εἶναι ἡ ἀπεργία ἐργατικὴ ἢ μήπως ἔχει ἐκτραπεῖ σέ πολιτικὴ στὰ χέρια ἐπιτήδειων βουλγαρόφιλων καὶ ἀπάτριδων διεθνιστῶν;

Ἡ ἀντιπαράθεση διεξάγεται κατὰ κύριο λόγο ἀνάμεσα σέ τρεῖς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες διαφορετικῶν ἰδεολογικῶν τάσεων, ἀλλὰ ὄχι ἀναγκαστικὰ ριζικὰ διαφορετικῶν πολιτικῶν προτιμήσεων: τὴ *Νέα Ἀλήθεια*, τὸ *Φῶς* καὶ τὴ *Μακεδονία*. Τὴν περίοδο αὕτη οἱ δύο πρῶτες εἶναι βενιζελικές καὶ ἡ τρίτη ἀνεξάρτητη μέ φιλοβενιζελικές τάσεις, ἀλλὰ παρουσιάζουν ἐντονες ἰδεολογικὲς διαφορὲς στὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζουν τὴ συγκεκριμένη ἀπεργία εἰδικότερα καὶ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα στήν περιοχὴ γενικότερα⁷⁹. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμάχης ἐμπλέκεται ἐπίσης καὶ ὁ ἐβραϊκὸς καὶ ὁ μουσουλμανικὸς τύπος τῆς πόλης καθὼς καὶ ὁ ἀθηναϊκός.

Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς ἀντιμετώπισαν ἀρχικὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς ἀπεργίας οἱ ἐφημερίδες πού ἀποτελοῦν τὴν κύρια πηγή μας —οἱ τρεῖς ἑλληνικὲς— καὶ πῶς ἔφτα-

77. Κατὰ τὴ διατύπωση τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας *Ἐστία*, στήν ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 3 Ἀπριλίου 1914.

78. *Πατρίς*, ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα στήν ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 6 Ἀπριλίου 1914.

79. Γιά τοὺς πολιτικούς προσανατολισμούς τῶν τριῶν ἐφημερίδων βλ. Κώστας Μάγιερ, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου*, τ. Γ': *Ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ 1901-1959*, Ἀθήνα 1960, σ. 42, 50-52, 64-65, 69-70. Καὶ οἱ τρεῖς ἐφημερίδες μεταβάλλουν τὸν πολιτικὸν τους προσανατολισμὸν τὴν ἐπόμενη περίοδο, ἀνάλογα μέ τίς ἐξελίξεις καὶ τὰ τοπικὰ μέτωπα. Ἔτσι τὴν περίοδο τοῦ Διχασμοῦ καὶ στίς ἐκλογές τοῦ 1915 ἡ *Νέα Ἀλήθεια* θά ὑποστηρίξει τὸν Δ. Γούναρη, ἡ *Μακεδονία* θά γίνῃ ἀνεπιφύλακτα βενιζελική, ἐνῶ τὸ *Φῶς* θά ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ πολέμου ἀλλὰ ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου, στοῦ *ἴδιο*.

70. M. Perrot, *ὁ.π.*, σ. 14.

71. ἐφ. *Μακεδονία*, 30 καὶ 31 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914.

72. Κατὰ τὴν ἐφ. *Γενὴ Ἀσρ*, ὅπως ἀναδημοσιεύεται στήν ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 4 Ἀπριλίου 1914.

73. ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 3 Ἀπριλίου 1914.

74. ἐφ. *Μακεδονία*, 30 καὶ 31 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914.

75. ἐφ. *Μακεδονία*, 29 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Φῶς*, 31 Μαρτίου 1914· ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 2 Ἀπριλίου 1914.

76. ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 4 Ἀπριλίου 1914.

σαν κάποιες νά μιλοῦν γιά ἐχθρούς τοῦ ἔθνους, ταυτίζοντάς τους μάλιστα μέ τό σοσιαλισμό καί τήν κίνηση γιά τά πολιτικά δικαιώματα τῶν γυναικῶν.

Ἀρχικά ὅλες οἱ ἐφημερίδες ὑποδέχονται τήν ἀπεργία ὡς ἐκφραση τῶν «ἐργατικῶν δικαιῶν»: οἱ καπνεργάτες ὑποβάλλουν στούς καπνεμπόρους τά αἰτήματά τους «πρός βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργαζομένων ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῶν καπνῶν»⁸⁰. Ἡ ἐμφαση ποικίλλει, ἀλλά καμία ἐφημερίδα δέν ἀμφισβητεῖ τή νομιμότητα τοῦ ἐγγειρήματος. Ἔτσι τά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν εἶναι γιά τό Φῶς «δικαία καί συντηρητικά», ἐνῶ ἡ Μακεδονία ἐκφράζει τή συμπάθειά της «διά τόν δίκαιον καί λογικόν ἀγῶνα των, πού τόσα ὑπόσχεται περί τῆς αἰσίας ἐκβάσεώς του ἀπό τήν στιγμήν, πού» ... «ἐκήρυξαν τήν ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην των»⁸¹.

Ἀπό ποῦ ἄραγε πηγάζει αὐτή ἡ γενική ἀποδοχή μιᾶς ἀπεργιακῆς κινητοποίησης, πού συγχρόνως μέ ἀνησυχία περιγράφεται πρωτοφανῆς ὡς πρὸς τό μέγεθος καί τό χαρακτήρα της γιά τά δεδομένα τῆς Μακεδονίας; Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀκόμη καί στό ἀπόγειο τῆς σύγκρουσης, ὅταν ἡ ἀπεργία βρίσκεται στήν κορύφωσή της, σέ καμία ἀπό τίς τρεῖς ἐφημερίδες δέν πρόκειται νά ἀμφισβητηθεῖ ἀπό κανέναν ἡ νομιμότητα τῶν ἐργατικῶν δικαιῶν. Ἡ Νέα Ἀλήθεια μάλιστα θά διαμαρτυρηθεῖ ἐπειδὴ οἱ ἀντίπαλές της Φῶς καί Μακεδονία τῆ διαβάλλουν ὡς ὄργανο τῶν ἐργοδοτῶν, ἐνῶ αὐτή ὑποστηρίζει θερμά τό «ἐργατικόν ζήτημα»⁸².

Ἡ νομιμότητα αὐτὴ δέν εἶναι μόνο μεταφορική. Ἔχει ἄμεσο θεσμικό ἀντίκρισμα στήν πρόσφατη ἐργατικὴ νομοθεσία πού θεσπίστηκε δύο μόλις χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ νεαρὴ κυβέρνηση τῶν Φιλελευθέρων⁸³. Ἔτσι τὴν ἐπικαλοῦνται ἐξάλλου καί οἱ ἐφημερίδες: σάν κάτι τό καινούριο, τό νεωτερικό, πού σηματοδοτεῖ πρόοδο καί πού κανεὶς δέν θέλει νά ἀμφισβητήσει, γιατί αὐτό θά τὸν κατέτασσε στό στρατόπεδο τῆς ὀπισθοδρόμησης: ἐργατικὴ νομοθεσία ἔχουν τά πολιτισμένα κράτη, στά ὁποῖα ὑπάγεται καί ἡ Ἑλλάδα χάρις ἀκριβῶς στήν πρόσφατη θέσπισή της.

Ἐνδειξη προόδου ἐπιπλέον δέν εἶναι μόνο ἡ θεσμικὴ κατοχύρωση τοῦ «ἐργατικῶν ζητήματος»: ἡ ἴδια λειτουργία ἀποδίδεται καί στό εὐρύτερο πεδίο τῆς «σοσιαλιστικῆς κινήσεως εἰς τὸν κόσμον»⁸⁴. Οἱ ὑπερασπιστές τῶν ἐργατικῶν δικαιῶν ταυτίζονται μάλιστα μέ τοὺς σοσιαλιστές, καί μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ταύτιση οἱ τρεῖς ἐφημερίδες διεκδικοῦν ἡ κάθε μιά γιά τὸν ἑαυτό της τὴ σοσιαλιστικὴ ταυτότητα⁸⁵.

Δέν πρόκειται γιά τοπικὴ καινοτομία. Στά ἑλληνικά συμφραζόμενα καί στή δεδομένη συγκυρία ἡ ταύτιση αὐτὴ ἔχει συγκεκριμένο πρόσωπο: τό πρόσωπο τοῦ βενιζελισμοῦ⁸⁶. Ἄν εἶναι σοσιαλιστὴς ὁποῖος ὑπερασπίζεται τά ἐργατικά δίκαια, τότε καί

80. ἐφ. Νέα Ἀλήθεια, 28 Μαρτίου 1914.

81. ἐφ. Φῶς, 28 Μαρτίου 1914· ἐφ. Μακεδονία, 29 Μαρτίου 1914.

82. ἐφ. Νέα Ἀλήθεια, 2 Ἀπριλίου 1914.

83. Βλ. Γ. Λεονταρίτης, *Τὸ ἑλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα*, ὁ.π. καί Σπ. Β. Κορώνης, *Ἡ ἐργατικὴ πολιτικὴ τῶν ἐτῶν 1909-1918*, Ἀθήνα 1944.

84. ἐφ. Νέα Ἀλήθεια, 2 Ἀπριλίου 1914.

85. ἐφ. Νέα Ἀλήθεια, 2 καί 6 Ἀπριλίου 1914· ἐφ. Φῶς, passim. Ἡ Μακεδονία διατηρεῖ τὴν πρὸ ἀποστασιοποιημένη στάση σέ αὐτὴ τὴ φάση τῆς διαμάχης, ἀλλὰ ὑπερασπίζεται ἐξίσου τό δίκαιο τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων.

86. Σοσιαλιστικὲς ἰδεολογίες σέ μέρος τοῦ ἀστικῶν βενιζελικῶν τύπου πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμο, οἱ ὁποῖες θά ἐξαφανιστοῦν μέ τό Διχασμό, ἐντοπίζει καί ἡ Δέσποινα Παπα-

ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση πού θεσμοθέτησε τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία εἶναι σοσιαλιστικὴ. Ἄς μὴ φανεῖ ἡ διατύπωση αὐτὴ ὑπερβολικὴ. Ἡ συμβολικὴ ταύτιση τοῦ βενιζελισμοῦ μέ τό σοσιαλισμό δηλώνεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ρητὰ ἀπὸ ὑπεύθυνα κυβερνητικὰ στελέχη: «τό ἑλληνικόν Κράτος ἀκολουθεῖ πολιτικὴν ἡτις ἔχει τέρμα τὸν σοσιαλισμόν, τὸν ἀληθινόν σοσιαλισμόν», δηλώνει ὁ Γενικός Διοικητὴς Μακεδονίας, Θεμιστοκλῆς Σοφούλης⁸⁷. Συχνά ἐξάλλου κατηγορεῖται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της ἡ κυβέρνηση γιά «κοινωνιστικὰς ἰδέας»⁸⁸.

Αὐτὸς ὁ «σοσιαλισμὸς τοῦ κράτους» ἐνσαρκώνεται στό πρόσωπο τοῦ Βενιζέλου τῶν πρώτων χρόνων καί τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας. Αὐτὸς ἐπιτρέπει στοὺς ἐργάτες νά δηλώνουν ὅτι περιμένουν εὐμενὴ μεταχείριση τῶν διεκδικήσεών τους ἀπὸ τό κράτος, πού τό ἴδιο πρῶτο παρουσιάζεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῶν δικαιῶν τους⁸⁹. Ἀλλὰ γιά ποιόν σοσιαλισμό πρόκειται;

Κεντρικὸ τοῦ χαρακτηριστικὸ, ἐκεῖνο πού τὸν διακρίνει ἀπὸ τό σοσιαλισμό «τῶν ἄλλων», πού τὸν ἀναγορεύει σέ «ἀληθῆ» σοσιαλισμό, εἶναι ὁ πατριωτικὸς του χαρακτήρας. Ἀληθινὸς σοσιαλισμὸς εἶναι ὁ σοσιαλισμὸς πού ἔχει ἀναφορὰ τό ἔθνος, ἀκόμη περισσότερο, πού θέτει τό ἔθνος ὡς προτεραιότητα. Ὁ συνδυασμὸς σοσιαλισμοῦ καί ἰδεωδῶν τοῦ ἔθνους δέν εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάποια δόση ἀμχανίας, ἀπόρροια τῆς νεωτερικότητάς του⁹⁰: αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πάντως συνιστᾷ τό κριτήριον μέ βάση τό ὁποῖο διαχωρίζονται οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ κρατικῶν σοσιαλισμοῦ ἀπὸ ὅλους ὅσοι ἐπικαλοῦνται τὸν ἴδιο ἐπίδικον τίτλο, ἀποδίδοντάς του διαφορετικὸ, δηλαδὴ διεθνιστικὸ, περιεχόμενο. Μέ βάση τό ἴδιο κριτήριον ἐπιλέγονται καί οἱ διεθνεῖς ἀναφορές πού νομιμοποιοῦν τό διαχωρισμό: ὁ Α. Μπέμπελ καί ὁ πρόεδρος τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου Βενετίας, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καί τά ἐργατικὰ συνδικάτα τῆς Ἀγγλίας⁹¹.

δημητρίου, «Ὁ τύπος καί ὁ διχασμὸς, 1914-1915», στό Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμῆ, *Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οἰκονομία - Πολιτικὴ στὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1989, σ. 431-432, 438.

87. ἐφ. Μακεδονία, 16 Ἰουνίου 1914.

88. Βλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, περ. ΙΘ', σὺν. Γ', τ. Α', Ἀθήνα 1914, σ. 274. Πρόκειται γιά τὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα συζήτηση γιά τό δίκαιον στὴν ἀπεργία, τό Σεπτέμβριον τοῦ ἴδιου χρόνου, ὅπου ὁμως δέν γίνεται καμία μνεία στά μακεδονικὰ γεγονότα, στό ἴδιο, σ. 264-289.

89. ἐφ. Φῶς, 2 Ἀπριλίου 1914· ἐφ. Μακεδονία, 29 Μαρτίου 1914. Πβ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, ὁ.π. Γιά τὴ σημασία τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καί τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους στὶς ἐργατικὲς κινητοποιήσεις, βλ. M. Perrot, *ὁ.π.*, σ. 319 καί William H. Sewell Jr, «Uneven development, the autonomy of politics, and the dockworkers of nineteenth-century Marseille», *American Historical Review*, τ. 95, 1988, σ. 604-637.

90. Μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τό ζητούμενο ἐνός συνδυασμοῦ ἀνάμεσα στό σοσιαλισμό καί τὸν πατριωτισμό ἔχει τὴν προῖστορία του στὴ μακρὰ συζήτηση πού ξεκίνησε μέ ἀφορμὴ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Σκληροῦ, *Τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα*, Ἀθήνα 1907, ὅπως αὐτὴ ἐκτυλίχθηκε στὶς σελίδες τοῦ π. *Ὁ Νουμάς*. Βλ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου (ἐπιμ.), *Δημοτικισμὸς καί κοινωνικὸ πρόβλημα*, Ἀθήνα 1976, κυρίως σ. η' -ια', οθ', ὅπου καί ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Δ. Π. Ταγκόπουλου περὶ «ρωμαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ» καί Π. Νοῦτσος, *ὁ.π.*, σ. 40-46, 170. Τό ζήτημα δέν ἔχει μελετηθεῖ μέ αὐτό τό πρῖσμα, μολονότι παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Βλ. καί Σ. Μαρκέτος, *ὁ.π.*

91. ἐφ. Νέα Ἀλήθεια, † Ἀπριλίου 1914 καί ἐφ. Μακεδονία, 13 Ἀπριλίου 1914.

Πατριωτικός σοσιαλισμός λοιπόν σέ αντίθεση μέ ἕναν διεθνιστικό σοσιαλισμό, ὅπως θέλει νά εἶναι ὁ σοσιαλισμός τῆς Φεντερασιόν. Γιά τή Φεντερασιόν μάλιστα ὁ διεθνισμός εἶναι *συνώνυμος* τοῦ σοσιαλισμοῦ, καθὼς ἀντιπαράβalletαι μέ τό ἀντιθετό του, τόν ἐθνικισμό, κύριο ἐχθρό τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων καί τῆς σοσιαλιστικῆς προοπτικῆς. Ἡ ἐβραϊκή ὁμοσπονδία ἐπαναλαμβάνει στά κείμενά της ὅτι ὁ ἐθνικισμός προβάλλεται ἀπό τήν ἀστική τάξη ὡς πρόσχημα γιά νά ἐμποδίσαι τοὺς ἐργάτες νά συνειδητοποιήσουν τὰ κοινὰ τους συμφέροντα καί νά ἀναπτύξουν ταξικούς ἀγῶνες⁹².

Οἱ διεθνιστικές ἀπόψεις τῆς Φεντερασιόν προσδιορίζουν καί τίς θέσεις της στό ἐθνικό ζήτημα ἤδη πρὶν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικούς: ἀντίθετη στοὺς τοπικούς ἐθνικισμούς, ὑποστηρίζει ἀρχικά τή διατήρηση τοῦ status quo στά Βαλκάνια, ἐνῶ μετὰ τόν πόλεμο προωθεῖ γιά ἕνα διάστημα τό σχέδιο γιά αὐτονομία τῆς Μακεδονίας⁹³. Ἡ τελευταία αὐτή θέση τῆ φέρνει σέ ἀντιπαράθεση μέ τίς ἐλληνικές ἀρχές, κατὰ τίς ὁποῖες εἶναι μονίμως ὑποπη γιά φιλοτουρκισμό καί φιλοβουλγαρισμό. Τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπεργίας ἡ Φεντερασιόν ἔχει ἀρχίσει νά ἀποδέχεται τὴ μὴ ἀνατρεψιμότητα τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας στὴ Θεσσαλονίκη καί νά προσπαθεῖ νά προσεγγίσει ἐλληνες σοσιαλιστές⁹⁴.

Πάντως τὴν κοινότητα τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων ὑπεράνω φυλῆς καί θρησκευήματος προβάλλουν ἐξαρχῆς καί οἱ καπνεργάτες ἀπεργοί, καί αὐτὴν περιγράφουν ἀρχικά εὐμενῶς οἱ παρατηρητές: συμμετοχὴ τῶν τριῶν ἐθνοτήτων, ὁμιλίες καί ἐκδοσὴ τῶν ἐντύπων σέ τρεῖς γλῶσσες, πολυεθνικὴ ἐκπροσώπηση στίς ἀπεργιακές ἐπιτροπές⁹⁵.

Τό διαχωριστικὸ κριτήριό θά βγεῖ πολὺ γρήγορα στὴν ἐπιφάνεια. Στὴν πολυεθνικὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου οἱ ἐλληνες καπνεργάτες ἀποτελοῦν μειοψηφία καί οἱ ἐλληνες ἀπεργοὶ ἀκόμη μικρότερη, ὅσοι ὑπερασπίζονται τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φυλὴ καί τὴ θρησκεία τους, ὅσοι —καί μάλιστα γυναῖκες— διαπράττουν σὸ ὄνομά τους βιαιότητες πού διαταράσσουν τίς σχέσεις μεταξύ τῶν κοινοτήτων, γίνονται σύντομα ὑποπη διεθνιστικοῦ σοσιαλισμοῦ καί καταγγέλλονται ὡς ὑπονομευτές τῆς πρόσφατης καί εὐθραυστης ἀκόμη ἐλληνικῆς κυριαρχίας⁹⁶. Κάποιοι μάλιστα θεωροῦν ὅτι ὁ σοσιαλισμός —ὁ «ἀληθής», ὁ πατριωτι-

92. Βλ. «Ἐτήσια ἐκθεση τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἐργατικῆς Ὁμοσπονδίας Θεσσαλονίκης...», σὺν Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 79, 81, 97· Α. Ἐλεφάντης, *δ.π.*, σ. 38-41· Ρ. Dumont, *La Fédération*, *δ.π.*

93. Ρ. Dumont, *La Fédération*, *δ.π.*, passim. Τὴν αὐτονομία τῆς Μακεδονίας ὑποστήριζε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Βλ. Ρένα Μόλχο, «Ἡ ἀβεβαιότητα τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας στὴ Θεσσαλονίκη μετὰ τό 1912: ξένη προπαγάνδα καί ἐβραϊκὴ κοινότητα», π. *Σύγχρονα Θέματα*, *δ.π.*, ὑπὸ ἐκδοσὴ.

94. Τίς διαδοχικές θέσεις τῆς Φεντερασιόν γιά τό ἐθνικό ζήτημα διαπραγματεύονται ὅλοι οἱ συγγραφεῖς πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν ἱστορία της (βλ. παραπάνω σημ. 6). Οἱ Ρ. Dumont, *La Fédération*, *δ.π.*, passim καί Γ. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, *δ.π.*, σ. 42, 57, εἶναι οἱ μόνοι συγγραφεῖς πού συνδέουν τίς διώξεις τῶν στελεχῶν τῆς ὀργάνωσης τό 1914 κατὰ κύριο λόγο μέ τίς αὐτονομιστικές θέσεις καί δευτερευόντως μέ τὴ δραστηριότητά τους στὴν κινητοποίηση τῶν ἐργατικῶν ομάδων.

95. Ἐφ. *Φῶς*, 28 καί 31 Μαρτίου 1914, καί περιγραφές στίς Ἐφ. *Μακεδονία*, 28 Μαρτίου 1914 καί τὴ *Νέα Ἀλήθεια*, 29 Μαρτίου 1914.

96. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 1, 2, 3 Ἀπριλίου 1914.

κός— πρέπει νά περιοριστεῖ στὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα καί νά μὴ ἀναπτυχθεῖ στίς Νέες Χῶρες πρὶν ὠριμάσουν οἱ συνθήκες «ἀπὸ κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀπόψεως»⁹⁷.

Ἀπὸ τὴν τέταρτη λοιπόν μέρα τῆς ἀπεργίας, καί γιά ὅλο τό διάστημα πού διαρκεῖ, θά διαμορφωθοῦν δύο μέτωπα, πάντοτε σὸ ὄνομα τῆς ὑπεράσπισης τῶν ἐργατικῶν δικαίων: τό πρῶτο, τῶν ἰδίων τῶν ἀπεργῶν καί τῶν ἐφημερίδων *Φῶς* καί *Μακεδονία*, ὑπερασπίζεται τὸν δίκαιο ἀγῶνα τῶν καπνεργατῶν καί ἐξαιρεῖ τὴν ἐνότητά τους· τό δεύτερο πού ἐκφράζει ἡ ἐφημερίδα *Νέα Ἀλήθεια* καί ὁ Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν Συντεχνιῶν, καταγγέλλει τὴν ἀπεργία γιά ἐκτροπὴ τῆς στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ ἐργατικὴ σέ πολιτικὴ καί ὀνομάζει τὴν προβολὴ τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν πρόσχημα γιά ἐνθελληνικὴ δράση.

Ἐναυσμα γιά τὴν ἀντιπαράθεση δίνουν, ὅπως εἶδαμε ἤδη, οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στίς ἐβραῖες ἀπεργούς καί στίς μουσουλμάνες ἀπεργοσπάστριες στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὴν ἐπομένη κιόλας ἡ *Νέα Ἀλήθεια* δηλώνει ρητὰ τὴν ἀποψὴ της γιά τὰ ἐπεισόδια. Διακρίνει ἐξαρχῆς στὴν ἀπεργία τρία ἐπίπεδα: τὰ δίκαια αἰτήματα τῶν ἐργατικῶν τάξεων· τοὺς νόμους πού προστατεύουν ἐξίσου τό δικαίωμα στὴν ἀπεργία ἀλλὰ καί τὴν ἐργασία· καί τίς ταραχές πού ἀποσκοποῦν νά δείξουν τὴν ἀνικανότητα τῆς ἐλληνικῆς διοίκησης νά διατηρήσει τὴν τάξη στὴ Θεσσαλονίκη. Θεωρεῖ ὅτι οἱ ἀπεργοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, σέ ἀντίθεση μέ ἐκείνους τῶν ἄλλων πόλεων, σὸ ὄνομα τῶν ἐργατικῶν δικαίων καταπατοῦν τό νόμο πού ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερία τῆς ἐργασίας καί παρασύρονται ἔτσι ἀπὸ ὀρισμένους σέ ταραχές, μέ ἀπώτερο σκοπὸ νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ ἐνθελληνικὴ προπαγάνδα. Ὡς ἀποδείξεις παραθέτει τὴ μεγάλη συμμετοχὴ ξένων ἐργατῶν στὴν ἀπεργία, τὴ γενικευμένη φεσοφορία, τὰ κόκκινα μαντίλια καί τό ψιθύρισμα ὀθωμανικῶν συνθημάτων⁹⁸. Καταγγέλλει εὐθέως ὡς πρωτεργάτη αὐτῆς τῆς ἐκτροπῆς τὸν Ἀβραάμ Μπεναρόγια, ἡγέτη τῆς Φεντερασιόν, ἐβραῖο σοσιαλιστὴ καί βούλγαρο ὑπήκοο, γνωστὸ ἀπὸ τό παρελθόν στίς ἐλληνικὲς ἀρχές γιά τὴ συνεργασία του μέ βούλγαρους κομιτατζήδες⁹⁹.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ἕνα στοιχεῖο: ἡ θέση τῆς *Νέας Ἀλήθειας* ἀλλὰ καί τοῦ Συνδέσμου Ἑλληνικῶν Συντεχνιῶν ὅτι ἡ Φεντερασιόν ὑπὸ τό πρόσχημα τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐργατικῶν δικαίων διαδίδει ἰδέες πού ἐξυπηρετοῦν τὰ βουλγαρικά συμφέροντα ἀποτελεῖ ἀκριβὴ ἀντιστροφή τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν ἀντιπάλων τους —τῆς Φεντερασιόν, τῶν σοσιαλιστικῶν κέντρων τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας καί τῶν ἄλλων ἐφημερίδων— σύμφωνα μέ τό ὅποιο, ὑπὸ τό πρόσχημα τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἐπιδιώκουν νά καταστείλουν τὴν ἐργατικὴ κινητοποίηση. Ὅπως εἶδαμε καί

97. Ἐφ. *Πατρίς Ἀθηνῶν*, σέ Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 4 Ἀπριλίου 1914. Εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ Α. Λιάκος ὅτι ἡ ἀνεκτικότητα ἀπέναντι σὸ σοσιαλισμὸ στὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα κρινόταν τίς ἴδιες μέρες σὴ «ἀθεϊκά» τοῦ Βόλου (*δ.π.*, σ. 103).

98. Πρόκειται γιά τό τουρκικὸ «γιασασίν μιλιέτ», δηλαδὴ «ζήτη τὸ ἔθνος», βασικό καί διφορούμενο σύνθημα τῆς τελευταίας ὀθωμανικῆς περιόδου. Στὴ συγκεκριμένη συγκυρία ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνδειξη φιλοτουρκισμοῦ καί ὑπαινιγμοῦ σὸ αἶτημα γιά αὐτονομία τῆς Μακεδονίας.

99. Ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 1 Ἀπριλίου 1914. Γιά τὴ δράση τοῦ Α. Μπεναρόγια πρὶν τό 1912, βλ. Georges Haupt, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Φεντερασιόν», εἰσαγωγή σὸ Α. Μπεναρόγια, *δ.π.*, σ. 17-37, ἀναδημοσίευση ἀπὸ τό π. *Movimento Operaio e Socialista*, τ. XVIII/1, 1972.

παραπάνω, τη δεύτερη συλλογιστική έχουν υιοθετήσει και οι μετέπειτα ιστορικοί¹⁰⁰. Τό αντικαθρέφτισμα αυτό στα επιχειρήματα που διατυπώνονται επεκτείνεται και σε όλα τα άλλα πεδία: κυρίως προδιαγράφει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτός ο «άλλος», σε πλήρη αντιδιαστολή με την εικόνα του «εαυτού», με τις αναπαραστάσεις της ταυτότητας. Οι κρίσεις για τον «άλλον» συνιστούν ταξινομήσεις, και από αυτή την άποψη αποτελούν κεντρικές παραμέτρους της ταυτότητας, ή οποία διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται μέσα στην κοινωνική πρακτική. Η όπτική του ατόμου μέσα από δυναμικές αντιθέσεις είναι ο τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τον κόσμο και του αποδίδουν νοήματα σε συνθήκες μετάβασης προς τη νεωτερικότητα, και από αυτή την άποψη δεν αποτελεί μόνο όπτική της συγχρονίας, αλλά και της διαχρονίας, όταν αποσκοπεύει να επισφραγίσει αυτή τη μετάβαση, όπως έχει κάνει στην περίπτωση μας η ιστοριογραφία¹⁰¹.

Ας επιστρέψουμε όμως στη συγχρονία. Τό σκεπτικό της *Νέας Αλήθειας* για τό περιεχόμενο της απεργίας δεν περιορίζεται στην καταγγελία των υποκινήτων. Ο λόγος της γενικεύει πολύ γρήγορα και ολισθαίνει από τά άτομα στις ομάδες: ο κίνδυνος προέρχεται από τούς «ξένους υπηκόους» που ήγουνται της απεργίας, αλλά κυρίως από όσους συμμετέχουν μαζικά σε αυτήν: τούς έβραϊους εργάτες, που ως «πάτριδες» είναι εύάλωτοι στα διδάγματα των βουλγαρόφιλων σοσιαλιστών. Απέναντί τους μία άλλη κατηγορία, αντι-εικόνα της πρώτης: οι έλληνες εργάτες, που είναι πρώτα έλληνες και μετά εργάτες, έλληνες με παραδόσεις που όφείλουν να τις τηρήσουν και επομένως δεν μπορούν να συμφύρονται με ανθρώπους που δεν ξέρουν «τί σημαίνει πατρίδα»¹⁰².

Ο αντίλογος στις κατηγορίες αυτές δεν θά μπορέσει να ανατρέψει τη δυναμική όπτική, καθώς πολύ γρήγορα απλώς την αντιστρέφει. Τό μέν έβραϊκό καπνεργατικό συνδικάτο διαψεύδει τις κατηγορίες ότι τά μέλη του επηρεάζονται από βούλγαρους κομιτατζήδες με την άφελή διαβεβαίωση ότι «ούδεις έξ ήμων τυγχάνει κομιτατζής»¹⁰³, ενώ οι έλληνες καπνεργάτες απεργοί υπερασπίζονται τον έαυτό τους υπεραμυνόμενοι του πατριωτισμού τους¹⁰⁴. Τό έρώτημα που τέθηκε αρχικά, κατά πόσο δηλαδή «ή βελτίωσις των όρων της ζωής και της εργασίας των εργαζομένων τάξεων κατέστη μονοπώλιον της Όρθοδοξίας και του Έλληνισμού»¹⁰⁵ και τό όποιο έτεινε να μεταθέσει την αντιπαράθεση σε διαφορετικό έδαφος, παρέμεινε αναπάν-

τητο, γιατί εκείνοι που τό έθεσαν δεν ήταν σε θέση να ολοκληρώσουν αυτή τη μετάθεση: ο συνδυασμός του έθνικιστικού και του ταξικού λόγου στην έφημερίδα *Φώς* για παράδειγμα δείχνει με ιδιαίτερα εύγλωττο τρόπο, πώς ο δεύτερος όχι μόνο δεν αντιπαρατίθεται στον πρώτο, αλλά τον νομιμοποιεί, καθώς του προσδίδει εύσημα νεωτερικότητας και προοδευτικότητας. Ο έθνικιστικός λόγος είναι αυτός που κυριαρχεί και με βάση αυτόν θά γίνουν οι τελικές ταξινομήσεις¹⁰⁶.

Οι ταξινομήσεις όσο περνούν οι μέρες γίνονται όλο και πιο ρητές. Λαϊκές αναπαραστάσεις της ταυτότητας και της έτερότητας, του «εαυτού» και του «άλλου», εικονογραφούν παραστατικά τη διαδικασία αυτή. Αρχικά ή αντιδιαστολή τοποθετείται μεταξύ άληθινού και ψευδούς σοσιαλισμού: ο δεύτερος, ο σοσιαλισμός των «άλλων», είναι άκρατος, έκτρέπεται σε φαυλοκρατία, είναι διπρόσωπος, έκδηλώνει ανατρεπτικές τάσεις, είναι φενάκη¹⁰⁷. Για την ταξινόμηση επιστρατεύονται μεταφορές που παραπέμπουν χωρίς διευκρινίσεις σε αυτόν όλητους δεισμούς: ο άληθινός σοσιαλισμός είναι ο έλληνικός, ο πατριωτικός, ο άντρίκιος· ο ψευδής είναι ο ξένος, ο άπατρις, ο άκρατος, σαν τη φύση των γυναικών.

Χαρακτηριστική είναι ή ρητορεία της κατάρας, κατεξοχήν ταξινομητικής ένέργειας, με την οποία κορυφώνει την έκστρατεία της ή *Νέα Αλήθεια*. Η κατάρα, τελετουργικά επαναλαμβανόμενη —«έρρέτω εις κόρακας»¹⁰⁸—, άπευθύνεται στον κύριο υπεύθυνο, κατά την έφημερίδα, τη Φεντερασιόν, και διαγράφει βαθμιαία τη φυσιογνωμία του «άλλου»: άρνεύεται την έλληνική σημαία, είναι φωλιά βουλγάρων, έκτρέφει την έγκληματικότητα, παρασύρει άγνους έλληνες να συμφύρονται με ανθρώπους που διδάσκουν ότι δεν υπάρχει πατρίδα. Η κατάρα γίνεται έτσι μηχανισμός κατάταξης και διαφοροποίησης που πολύ γρήγορα, άμέσως μετά τό τέλος της απεργίας, θά μετατεθεί από τό μερικό στό γενικό, από τό φορέα στό σύνολο, από τη Φεντερασιόν στους έβραϊους εργάτες και στην έβραϊκή κοινότητα γενικά. Η αντιδιαστολή ανάμεσα στους έλληνες πατριώτες και στους έβραϊους πάτριδες θά γίνει έτσι τό κεντρικό επαναλαμβανόμενο κλειδί της ταξινόμησης.

Αυτή ή αντιδιαστολή σταδιακά θά όδηγήσει στην πλήρη άποποίηση του σοσιαλισμού: ο σοσιαλισμός, ταυτισμένος με τον «άλλον», γίνεται ο κύριος αντίπαλος. Πιο συγκεκριμένα, ο σοσιαλισμός άπορρίπτεται ως επικίνδυνος επειδή άκριβώς ταυτίζεται με τον «άλλον». Η ταύτιση αυτή θά κλείσει —σε τοπικό τουλάχιστον επίπεδο— τό σύντομο ειδύλλιο ανάμεσα στις δύο ιδιότητες, του σοσιαλιστή και του πατριώτη, και τά πράγματα θά επανατοποθετηθούν στο αρχικό τους τοπίο, στην αντιπαράθεση έθνικισμού και σοσιαλισμού. Ο «ρωμαίικος σοσιαλισμός» που όρα-

100. Τή δήλωση του Συνδέσμου Έλληνικών Συντεχνιών κατά της έκτροπής της απεργίας στη Θεσσαλονίκη, βλ. στην έφ. *Μακεδονία*, 3 Απριλίου 1914. Για την προσπάθεια του ΣΕΣ να προσελκύσει έλληνες εργάτες που βρίσκονται υπό την έπηρεία της Φεντερασιόν, Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 109-110 και ΚΜΕ, *Η σοσιαλιστική όργάνωση*, *δ.π.*, σ. 138-141.

101. Scott Lash - Jonathan Friedman, «Introduction: subjectivity and modernity's Other», στο S. Lash - J. Friedman (έπιμ.), *Modernity and Identity*, Όξφόρδη 1992, σ. 4.

102. έφ. *Νέα Αλήθεια*, 1 και 2 Απριλίου 1914· άπάντηση έφ. *Φωτός*, 31 Μαρτίου 1914.

103. έφ. *Φώς*, 2 Απριλίου 1914.

104. Βλ. τις έπιστολές έλλήνων καπνεργατών από όλη τη Μακεδονία και τις διαμαρτυρίες της έπιτροπής προσφύγων καπνεργατών στο *Φώς*, 2 και 3 Απριλίου 1914, καθώς και τηλεγραφήματα των καπνεργατικών σωματείων Ανατολικής Μακεδονίας και την ανακοίνωση 400 έλλήνων καπνεργατών Θεσσαλονίκης στην έφ. *Μακεδονία*, 4 και 5 Απριλίου 1914· άπάντηση έφ. *Νέας Αλήθειας*, 6 Απριλίου 1914.

105. έφ. *Φώς*, 31 Μαρτίου 1914.

106. Πβ. τις παρατηρήσεις του Γ. Λεονταρίτη για την επίδραση του έθνικισμού στους έλληνες σοσιαλιστές, *Τό έλληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, *δ.π.*, σ. 40-41 και της Δ. Παπαδημητρίου, «Ο έθνικισμός στο βενιζελικό και αντιβενιζελικό τύπο και ή έσωτερική διαμάχη 1914-1917» στο Συμπόσιο για τον Έλευθέριο Βενιζέλο, *Πρακτικά*, Αθήνα 1988, σ. 98-101, για την έθνικιστική ιδεολογία του βενιζελισμού. Για μία έκδοχή της σύζευξης σοσιαλισμού και πατριωτισμού στην Κρήτη βλ. Σοφία Ματθαίου, «Η έφημερίδα του Ηρακλείου "Εργάτης" ή "Λαός" (1914-1915). Προσπάθεια για την όργάνωση των εργατών και για την διάδοση νεωτερικών ιδεών σε μία έπαρχιακή πόλη», π. *Μνήμων*, τ. 13, 1991, σ. 158-166, 171.

107. έφ. *Νέα Αλήθεια*, 2 Απριλίου 1914.

108. στο *ίδιο*.

ματίστηκε ὁ Δ. Π. Ταγκόπουλος συνιστᾷ ἀνυπερβλήτη ἀντίφραση: ὁ σοσιαλισμός εἶναι πάντοτε «ἄλλος», καί ἐπομένως «καθ' ἡμᾶς» σοσιαλισμός εἶναι ἀδύνατος¹⁰⁹.

Ἔτσι μετά τή λήξη τῆς ἀπεργίας —καί μέ ἀφορμή τήν ἐργατική πρωτομαγιά— ἡ *Νέα Ἀλήθεια* ὁδηγεῖται στή διαπίστωση ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐργάτες δέν γίνεται ποτέ νά μεταμορφωθοῦν σέ σοσιαλιστές, γιατί οἱ σοσιαλιστές εἶναι ἀνθέλληνες φιλότουρκοι διεθνιστές: δηλαδή δέν «προσκυνοῦν Σταυρόν», δέν «χαιρετοῦν τήν γλυκειάν Γαλανόλευκον», ἀλλά ἔχουν «ὡς ἔμβλημά των τήν κόκκινη σημαία τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅστις ὡς ἀπεδείχθη διά τήν Θεσσαλονίκην τουλάχιστον, εἶνε ἀπλούστατα μία ὀργάνωσις στρεφόμενη κατά τοῦ Ἑλληνισμοῦ»¹¹⁰. Ἡ εἰκόνα, πού ἐπανέρχεται στίς ἐφημερίδες, τῶν νεαρῶν ἐβραίων γυναικῶν νά περιφέρονται μέ κόκκινα μαντίλια καί περιβραχιόνια στούς δρόμους τῆς πόλης πουλώντας τή σοσιαλιστική ἐφημερίδα *Ἀβάντι*, προσδίδει στό συγκεκριμένο χρῶμα ὄλο τό εὖρος τῆς πλούσιας συμβολικῆς του.

Οἱ ἀναπαραστάσεις τῆς ταυτότητας πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀντιδιαστολή ἀνάμεσα σέ Ἕλληνες καί ἐβραίους εἶναι προφανεῖς: ἀποτελοῦν τόν ἀντεστραμμένο καθρέφτη τῶν ἀρνητικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ «ἄλλου». Οἱ Ἕλληνες εἶναι πατριῶτες, «φρουροί τῆς τάξεως καί τῆς ἀσφαλείας τῆς χώρας», ἔχουν πατρίδα πού ἀγαποῦν, θρησκεία πού τιμοῦν καί παραδόσεις πού σέβονται. Ἀκόμη περισσότερο «ἡ Ἑλληνική ψυχή, τό Ἑλληνικόν πνεῦμα καί ἡ Ἑλληνική ἀντίληψις εἶνε πολύ ὀξυτέρη καί λεπτοτέρα ἀπό κάθε ἄλλην φυλήν», καί γι' αὐτό ἀγρυπνεῖ ἀπέναντι σέ κάθε ἐπιβουλή¹¹¹.

Μιά προσεκτική μελέτη καί τῶν ἄλλων ἐφημερίδων δείχνει ὅτι ἡ ὀπτική τῶν δυαδικῶν ἀντιθέσεων δέν ἀνήκει μόνο στή *Νέα Ἀλήθεια*: βαθμιαῖα θά κυριαρχήσει στόν ἑλληνικό τύπο καί ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλονίκης: οἱ ἐβραῖοι ἀπεργοί χαρακτηρίζονται «ξένα φύλα», «πολυώνυμα φεῖδια» πού «ἐθέρμανεν ἐπί τόν χρόνον [ἡ ἑλληνικωτάτη Θεσσαλονίκη] εἰς τούς κόλπους αὐτῆς», μεταμορφώνονται σέ ἐχθρούς «τοῦ Κράτους», «τῆς Ἑλλάδος», «τοῦ ἔθνους», ὀνομάζονται «εἰδεχθεῖς καί ἀπαίσια μορφαί»¹¹². Οἱ χαρακτηρισμοί φορτίζονται μέ μεταφορές φύλου: οἱ ἐβραῖοι ἐργάτες εἶναι ἀσυγκράτητοι, διπρόσωποι, ἐπιδίδονται σέ «ἀχαρακτηρίστους φλυαρίας»¹¹³.

109. Θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά ἀνιχνεύσει κανεὶς μέ αὐτό τό πρίσμα τούς ἐθνικούς ἐπικαθορισμούς τοῦ ταξικοῦ λόγου, ὑπερβαίνοντας τούς ταξινομητικούς δεισμούς πού κυριαρχοῦν στήν ὑπάρχουσα ἱστοριογραφία. Τυπικό ἂν καί ἐνδεικτικό παράδειγμα Dimitrije Djordjevic - Stephen Fischer-Galati, *The Balkan Revolutionary Tradition*, Νέα Ὑόρκη 1981, σ. 208. Πβ. ἐπίσης πῶς οἱ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενοι διαχωρίζουν τήν ἀπόρριψη τοῦ ἐβραϊσμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ καί παραπέμπουν τήν πρώτη στίς προκαταλήψεις καί τῆ δεύτερη στήν ἀστική συκοφαντία. *Ἐπὲρ τῆς δικαιοσύνης κατὰ τῆς ἀδικίας. Αἰτήσεις καί ὑπόμνημα τῆς Σοσιαλιστικῆς Ὁμοσπονδίας Θεσσαλονίκης καί τοῦ Διεθνούς συνδικάτου καπνεργατῶν ὑποβληθέν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1914, ἀναδημοσιεύεται στό Α. Λιάκος, *δ.π.*, σ. 115-148, ἰδίως σ. 124[8] - 126[10].

110. ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 20 Ἀπριλίου 1914.

111. Διαδοχικά: ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 3 Ἀπριλίου 1914 καί 12 Ἰουνίου 1914.

112. Διαδοχικά: ἐφ. *Πρωΐα καί Πατρίς*, στή *Νέα Ἀλήθεια*, 6 Ἀπριλίου 1914.

113. ἐφ. *Μακεδονία*, 3 Ἰουνίου 1914. Πβ. τίς ξενοφοβικές ἀντιδράσεις κατὰ τῶν προσφύγων

Ἐξάλλου, μέ τό τέλος τῆς ἀπεργίας, καινούριες ἀφορμές θά δώσουν τό ἐναυσμα γιά νέες ἐντάσεις ἀνάμεσα στήν ἑλληνική καί στήν ἐβραϊκή κοινότητα, ὅπως ἡ δίωξη τοῦ ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας *Ἀβάντι*, Ἀλβέρτου Ἀρδίτη, μέ τήν κατηγορία ὅτι ἐξύβρισε τόν ἑλληνα βασιλιά, καί οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ἀβραάμ Μπεναρόγια καί Σαμουήλ Γιονᾶ¹¹⁴. Ἀπό τή στιγμή αὐτή καί μετά αἰρονται οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές ἐφημερίδες. Τό *Φῶς* θά συνεχίσει νά ἐνδιαφέρεται γιά τά ἐργατικά ζητήματα, ἀλλά ἡ ἔμφαση θά εἶναι πιά ἀποκλειστικά στήν πατριωτική δράση τῶν ἐργατῶν. Ἡ *Νέα Ἀλήθεια* καί ἡ *Μακεδονία*, ἀπό τήν ἄλλη, θά ἀντιμετωπίσουν πλέον ὄχι μόνο τοὺς ἐβραίους σοσιαλιστές, ἀλλά ὀλόκληρη τήν ἐβραϊκή κοινότητα τῆς πόλης ὡς ὑποπτη γιά ἀνθελληνική στάση, ὅταν αὐτή ἀρχίσει νά διαμαρτύρεται γιά τίς διώξεις τῶν ἐβραίων σοσιαλιστῶν καί τίς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν ἐβραϊκῶν ἐφημερίδων¹¹⁵.

Ἐχει σημασία νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐξέλιξη δέν ἀντανακλᾷ τήν κρατική πολιτική στό θέμα. Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι ὅσο παγιώνεται ἡ ταύτιση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τόν «ἄλλον», τόν «ξένο», τόσο ἀπομακρύνεται ἀπό τήν ἐπίσημη θέση.

Ἡ κυβερνητική ἀποψη διατυπώνεται ρητά, διά στόματος Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας, ὅταν διαβεβαιώνει τόν Ἀρχираβίνο Θεσσαλονίκης ὅτι «οὐδεὶς ποτέ ἐξ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εἶναι δυνατόν νά συσχετίσῃ τόν σημιτισμόν μετὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἄλλως τε ὁ σοσιαλισμός εἶνε κάτι, πού τόν σέβεται ὁ ἑλληνικός πολιτισμός καί τό ἑλληνικόν Κράτος, τοῦ ὁποῦ αἱ βάσεις στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ὑγιοῦς σοσιαλισμοῦ»¹¹⁶. Παρά τόν διφορούμενο χαρακτήρα τοῦ μηνύματος, ἡ ἔμφαση δίνεται στή διάκριση μετὰξὺ «ἀληθοῦς» καί «ψευδοῦς» σοσιαλισμοῦ. Ἔτσι οἱ Α. Μπεναρόγια, Σ. Γιονᾶ καί Α. Ἀρδίτης διώκονται ὄχι ὡς ἐβραῖοι, οὔτε κἀν ὡς σοσιαλιστές, ἀλλά «ὡς κακοὶ πολῖται ἢ ἔστω ὡς κακοὶ σοσιαλισταί». «Ὁ σοσιαλισμός δέν δύναται νά ἐννοηθῇ ἐντελῶς ἄπατρις» καί ὁ «κακός σοσιαλισμός» μπορεῖ νά πλήξῃ τό ἑλληνικό καθεστῶς, καθὼς «ὑπολείπεται ἀκόμη ἡ ἐκπλήρωσις σημαντικοῦ μέρους τῆς ἱστορικῆς καί ἐθνικῆς ἀποστολῆς» του¹¹⁷.

Τήν ἴδια θέση ἐκφράζει ἐξάλλου καί τό βούλευμα μέ βάση τό ὁποῖο ἀποφασίζε-ται ἡ δίωξη τοῦ Α. Ἀρδίτη καθὼς καί ἡ ἀπόφαση νά μὴν ἀρθεῖ ἡ ἐκτόπιση τῶν Α. Μπεναρόγια καί Σ. Γιονᾶ. Ὁ πρῶτος κατηγορεῖται ὡς «μὴ ἐμφορούμενος παντάπα-

τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ὅπως τίς ἀναλύει ὁ G. Mavrogordatos, *δ.π.*, σ. 193-194. Γιά τό στερεότυπο περιεχόμενο τῶν ἐβραίων ὡς ἐξω-ομάδας ἀλλά καί τῶν γυναικῶν ὡς ἐτερότητας στή δυτική σκέψη, βλ. Sander L. Gilman, *Difference and Pathology. Stereotypes of Sexuality, Race, and Madness*, Ἰτάκα καί Λονδίνο 1985.

114. Προηγεῖται —τίς μέρες πού λήγει ἡ ἀπεργία— ἡ ἐκστρατεία τῆς ἐφημερίδας *Νέα Ἀλήθεια* καί τοῦ Συνδέσμου Συντεχνιῶν κατὰ τοῦ ἐβραίου δημοσιογράφου Α. Ἀσέο, μέ τήν κατηγορία ὅτι ἐξύβρισε τό σταυρό σκίζοντας μία ἑλληνική σημαία. Βλ. ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 14, 15, 17 καί 20 Ἀπριλίου 1914. Γιά τήν ὑπόθεση Α. Ἀρδίτη, βλ. ἐφ. *Μακεδονία*, 27 Μαΐου 1914, 1 καί 5 Ἰουνίου 1914. Γιά τήν ἀπέλαση τῶν Α. Μπεναρόγια καί Σ. Γιονᾶ, ἐφ. *Μακεδονία*, 8 καί 14 Ἰουνίου 1914. Ὁ Α. Μπεναρόγια ἦταν γραμματέας τῆς Φεντερασιόν, ἐνῶ ὁ Σ. Γιονᾶς, γραμματέας τοῦ καπνεργατικοῦ συνδικάτου Θεσσαλονίκης καί ἐπικεφαλῆς τῆς ἀπεργιακῆς ἐπιτροπῆς.

115. ἐφ. *Φῶς*, 19 Ἀπριλίου 1914, 7 καί 17 Μαΐου 1914, 23 Ἰουλίου 1914· ἐφ. *Μακεδονία*, 5, 6 καί 12 Ἰουνίου 1914· ἐφ. *Νέα Ἀλήθεια*, 19 Ἀπριλίου 1914.

116. ἐφ. *Μακεδονία*, 15 Ἰουνίου 1914.

117. στό ἴδιο.

σιν ὑπὸ ἀγνῶν ἐλληνικῶν αἰσθημάτων», ὅπως θὰ ἔπρεπε ἂν ἦταν «ἀγνός σοσιαλιστής»¹¹⁸. Ἐνῶ οἱ δεῦτεροι ὅτι «ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐστρεβλωμένων σοσιαλιστικῶν θεωριῶν» προέβησαν σὲ ἐνέργειες καὶ διδασκαλίες «δηλητηριαζούσας τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν»¹¹⁹.

Ἡ διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἐπίσημη κυβερνητικὴ πολιτικὴ καὶ στὶς τοπικὲς κρυσταλλώσεις θὰ ὀδηγήσει μάλιστα, μερικoὺς μῆνες ἀργότερα, τὸν ἴδιο τὸν Βενιζέλο νὰ στηλιτεύσει στὴ Βουλὴ τὴν ἀντισημιτικὴ στάση τοῦ θεσσαλονικιώτικου ἐλληνικοῦ τύπου¹²⁰.

Οἱ παραπάνω διαφοροποιήσεις ἀφοροῦν βέβαια περισσότερο ἀποχρώσεις παρά ριζικὰ διαφορετικὲς τοποθετήσεις. Μὲ τὴν ἀνάδειξή τους ὡστόσο αὐτὲς οἱ ἀποχρώσεις προσφέρουν τὸ κλειδί νὰ ἐξηγήσουμε πῶς, μέσα στὶς διαφορετικὲς συνθηκὲς πού θὰ διαμορφωθοῦν τὰ ἐπόμενα χρόνια, μέσα ἀπὸ ποῖο δρόμο καὶ πάνω σὲ ποιά βάση θὰ κυριαρχήσει ἡ μονοχρωμία. Νὰ ἐξηγήσουμε δηλαδὴ γιατί, ὅπως ἔχουν ἐπισημάνει διάφοροι μελετητές, «οἱ σοσιαλιστὲς προκαλοῦσαν» τόσο πολὺ «τὴν ἐχθρότητα τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος»¹²¹.

Τὶς διεισδυτικότερες παρατηρήσεις γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τίς ἔχει κάνει ὁ Γ. Μαυρογορδάτος, πού πρῶτος ἐντόπισε ὅτι «οἱ πρῶμοι καὶ διαρκεῖς δεσμοὶ ἀνάμεσα στὴν ἐβραϊκὴ μειονότητα καὶ τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, καταφανῶς διογκωμένοι καὶ παραμορφωμένοι στὶς συγχρονικὲς ἀντιλήψεις, συνεισέφεραν σημαντικὰ τόσο στὸν ἀντισημιτισμὸ ὅσο καὶ στὸν ἀντικομμουνισμὸ στὴ μεσοπολεμικὴ Ἑλλάδα»¹²². Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα πολιτικὰ δεδομένα πού διατάραξαν ἤδη ἀπὸ τὸ 1915 τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἐβραϊκὴ κοινότητα Θεσσαλονίκης καὶ τὸ Φιλελεύθερο Κόμμα, ὁ Μαυρογορδάτος ἐπισημαίνει ὅτι «ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ βενιζελισμὸς ἀντιλήφθηκε τοὺς θεσσαλονικιοὺς Ἑβραίους ὡς τὸν πιὸ ἀπειθαρχο καὶ ἐχθρικό ξένο, τόσο γιὰ τὸν ἴδιο ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος»¹²³.

Ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ βενιζελισμοῦ μὲ τοὺς ἐβραίους τῆς Θεσσαλονίκης θὰ προσδιοριστεῖ βέβαια ἀπὸ τὰ πολιτικὰ συμφραζόμενα τοῦ Μεσοπολέμου. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ στάση ἀπέναντι στοὺς ἐβραίους βασίζεται σὲ ἓνα βαθύ καὶ στέρεο ὑπόστρωμα πολιτισμικῆς ἀντιλήψης τοῦ ἐλληνικοῦ ἑαυτοῦ πού ἀξιολογεῖ ἀρνητικὰ ὅποιαδήποτε ἐνδειξὴ διαφορᾶς. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ κάθε ἐθνικισμοῦ, ἡ στάση αὐτὴ μαρτυρεῖ συνήθως τὸν εὐθραυστο χαρακτῆρα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, πού γίνεται τόσο

πιὸ δυσανεκτικὴ ὅσο αἰσθάνεται νὰ ἀπειλεῖται¹²⁴. Στὴν ἐλληνικὴ περίπτωση ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη περισσότερο ἐκεῖνο πού ὁ Μ. Herzfeld ἔχει ἀποκαλέσει «παλιὰ ἀρχὴ πού ἐξισώνει τὴν ἐθνικότητα μὲ τὴν ἰδεολογία»¹²⁵.

Τὴν ἀπόρριψη τῆς ἑτερότητας, μολονότι ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιὰ, μαρτυρεῖ καὶ ἡ λαϊκὴ ἐχθρότητα πού ἀναπτύχθηκε κατὰ τῶν προσφύγων τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ὅπως τὴν ἔχει ἀναλύσει ὁ Γ. Μαυρογορδάτος: «ἀντιληπτοὶ ὡς ξένοι, προκαλοῦσαν αἰσθήματα φόβου, ἀηδίας, μίσους καὶ γενικευμένης ἐχθρότητας», καθὼς ὑποστασιοποιοῦσαν τὴν ἀπειλὴ ἀπέναντι στὴν πολιτιστικὴ καθαρότητα καὶ τὴ συνοχὴ τῆς χώρας τῶν αὐτοχθόνων. Οἱ πρόσφυγες ταυτίστηκαν στὶς λαϊκὲς ἀναπαραστάσεις μὲ ἀνατρεπτικὲς ἰδέες, ἐκλυτα ἦθη καὶ κοινωνικὸ κίνδυνο»¹²⁶. Ἡ ἐξίσωση δὲν ἄργησε νὰ ὀλοκληρωθεῖ, καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα πολὺ νωρίτερα ἀπὸ ὅ,τι συνήθως μαρτυρεῖται «ἐλληνας» καὶ «κομμουνιστὲς» κατέληξε νὰ συνιστοῦν δύο συμβολικὲς κατηγορίες ἀμοιβαῖα ἀποκλειόμενες¹²⁷.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1914. Στὴν πρῶμην ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία διαδραματίζονται τὰ ὅσα διαπραγματεύομαστε ἐδῶ, τὸ πέρασμα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀκόμη γενικευτεῖ. Τρία χρόνια πρὶν τὴν Ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση ὁ σοσιαλισμὸς διατηρεῖ τὰ νομιμοποιητικὰ εὐσημα τῆς νεωτερικότητάς του. Αὐτὰ ἐπικαλεῖται καὶ τὸ κοινὸ ὑπόμνημα τῆς ΕΣΟ καὶ τοῦ Διεθνoῦς Συνδικάτου Καπνεργατῶν Θεσσαλονίκης τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1914 —μὲ τὸ ὁποῖο οἱ δύο ὁργανώσεις ζητοῦν τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἡγετῶν τους—, ὅταν δηλώνει ὅτι «τὸ Σοσιαλιστικὸν πρόγραμμα τῆς ὁμοσπονδίας μας» ... «δὲν ἐξετρέπετο τῶν ὀρίων τὰ ὁποῖα διαγράφει ὁ Σοσιαλισμὸς ὡς ἐπιστήμη»¹²⁸. Ἐξάλλου τὸ πρόβλημα τῆς ἐνσωμάτωσης ἄλλο-εθνῶν μειονοτήτων στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία ἔχει μόλις τεθεῖ καὶ δὲν ἔχει λάβει ἀκόμη τὴν ὀξύτητα πού θὰ προκαλέσουν οἱ συνέπειες τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς.

Στὸ χῶρο τῆς Θεσσαλονίκης πάντως ἡ συνύπαρξη τῶν ἐθνοτήτων ἔχει μακρὰ ἱστορία καὶ ὄχι πάντοτε ἀνέφελη. Στὴ συγκυρία τῆς πρόσφατης ἐλληνικῆς κυριαρχίας σὲ μιὰ Μακεδονία ὑπὸ ἐκκρεμότητα¹²⁹, οἱ «ἀπάτριδες» ἐβραῖοι ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τὴν ἐλληνικὴ κοινότητα ἓναν κίνδυνο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν μειονοτήτων πού ἀνήκουν σὲ ἀνταγωνιστικοὺς ἐθνικισμοὺς: δὲν μποροῦν οὔτε καν νὰ

124. Βλ. Ernest Gellner, *Ἐθνη καὶ ἐθνικισμὸς*, μετάφραση Δ. Λαφαζάνη, Ἀθήνα 1992, σ. 89 καὶ ἰδίως 121-137.

125. Βλ. Michael Herzfeld, *Ours Once More. Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*, Ὄστιν 1982, σ. 141.

126. G. Mavrogordatos, *ὁ.π.*, σ. 194-195. Βλ. καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, ἀναθεωρημένη ἐκδοσὴ, Λονδίνο καὶ Νέα Ἰόρκη 1992, σ. 60, γιὰ τὴν ἀντιδιαστολὴ ἀνάμεσα σὲ κατοίκους τῆς μητροπολιτικῆς Πορτογαλίας καὶ κρεόλους τῆς Βραζιλίας. Ὁ Β. Anderson δείχνει πῶς οἱ ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν κουλτούρα καὶ τὴν «οἰκολογία» ἐπέτρεψαν νὰ κρυσταλλωθεῖ ἡ ἀπόρριψη τῶν κρεόλων ὡς «φυσικά» διαφορετικῶν ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς μητρόπολης.

127. Βλ. Μ. Herzfeld, *ὁ.π.*, σ. 141, ὅπου ὁ ἀμοιβαῖος ἀποκλεισμός τῶν κατηγοριῶν τοποθετεῖται τὴν περίοδο τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου.

128. Α. Λιάκος, *ὁ.π.*, σ. 120[4]. Γιὰ τὸ Διεθνὲς Συνδικάτο Καπνεργατῶν Θεσσαλονίκης, στὸ ἴδιο, σ. 112-114.

129. Δὲν τονίζεται πάντοτε ἀρκετὰ ἡ ἐκκρεμότητα αὐτὴ καὶ πῶς βιώνεται ἀπὸ τοὺς ἐκάστο-

118. ἔφ. Μακεδονία, 1 Ἰουνίου 1914.

119. ἔφ. Μακεδονία, 19 Ἰουνίου 1914.

120. ἔφ. Μακεδονία, 12 Νοεμβρίου 1914.

121. Γ. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα*, ὁ.π., σ. 31.

122. G. Mavrogordatos, *ὁ.π.*, σ. 257.

123. στὸ ἴδιο, σ. 257. Πβ. τὴν ἀναπάντεχη παρατήρηση τοῦ Γ. Λεονταρίτη ὅτι στὴ συζήτηση γιὰ τὸν πόλεμο, πού διέσπασε τοὺς σοσιαλιστὲς, «ἦταν ἀπλό» γιὰ τοὺς ἡγέτες τῆς Φεντερασιόν «νὰ ἀντικρούσουν τὸν ἐπεκτατικὸ ἐθνικισμὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ὑπὲρ τῆς συμμετοχῆς τῆς χώρας στὸν πόλεμο», γιατί ἦταν ἐβραῖοι καὶ ἐπομένως «δὲν δεσμεύονταν ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ καὶ ἐθνικιστικὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων συντρόφων τους» (*Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα*, ὁ.π., σ. 69).

ἐκδιωχθῶν. Ἡ διάκριση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἀνάμεσα στὸν «ἀληθῆ» καὶ τὸν «ψευδῆ» σοσιαλισμὸ δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ κατασιγάσει τίς ἰθαγενεῖς ἀνησυχίες, ἐφόσον οἱ ἐβραῖοι εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλους οἱ φορεῖς διεθνιστικῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν. Εὐλόγα μπορεῖ μάλιστα κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι πατρίδα γιὰ τοὺς ἐβραῖους τῆς Θεσσαλονίκης¹³⁰. Ἄν ὁ βενιζελισμὸς ἀντιπροσωπεύει γενικὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μιὰ στρατηγικὴ ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, στὸ τοπικὸ ἐπίπεδο ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ συμπεριλάβει τοὺς ἐβραῖους. Συνεπῶς γιὰ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ὁ σοσιαλισμὸς γίνεται ἀντιληπτὸς ὡς ἐναλλακτικὴ ἐθνικὴ ταυτότητα, ὡς ἐβραϊκὴ πατρίδα.

Ἡ διολίσθηση στὴν ταύτιση τοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ τὸν «ξένο» πηγάζει ἀπὸ λαϊκὲς ἀναπαραστάσεις τῆς ταυτότητας πού δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ὑποκίνηση σκοτεινῶν κύκλων γιὰ νὰ διατυπωθῶν, ἀναπαραστάσεις πού προσδιορίζουν τὴν ἔντονη λαϊκὴ ἀποστροφή πού προκαλεῖ ὁ σοσιαλισμὸς καὶ τὴν τόσο συχνὴ ταύτισή του μὲ προδοσία τοῦ ἔθνους γιὰ πολὺ μετὰ τὸ 1914. Ὅλα δείχνουν ὅτι τὰ γεγονότα πού μᾶς ἀπασχόλησαν σὲ αὐτὴ τὴ μελέτη καὶ πού ὁδήγησαν στὴ σταδιακὴ ταύτιση τοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἔθνους ἀποτελοῦν τὸ νῆμα πάνω στὸ ὁποῖο θὰ ὑφανθεῖ ὁ μετέπειτα περιρρέων —περισσότερο, παρά ὁ ἐπίσημος— ἀντικομμουνισμὸς.

Σημαντικὴ τομὴ θὰ ἀποτελέσει φυσικὰ ἡ διάταξη τῶν δυνάμεων τὴν περίοδο τοῦ Διχασμοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ ΣΕΚΕ καὶ τῆς ΓΣΕΕ στὴ συγκυρία τῆς Γ' Διεθνούς. Στὸ ἐξῆς ἡ ἀντιδιαστολὴ θὰ κρυσταλλωθεῖ ἀνάμεσα στὴν «ἐθνικοφροσύνη» καὶ τὰ «ἀντεθνικά στοιχεῖα», τοὺς «διάφορους Μπεναρόγηδες»¹³¹. Τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου ὁ φόβος καὶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ σοσιαλισμοῦ ὡς ξένου θὰ ἀποτελέσουν συστατικὰ στοιχεῖα τῆς διαδικασίας «ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης». Τέλος οἱ θέσεις τοῦ ΚΚΕ γιὰ αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸ 1924 θὰ ἐπισφραγίσουν μὲ ὀδυνηρὸ τρόπο τὴν ταύτιση τοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ τὸν ἀνθελληνισμὸ¹³².

Σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο τώρα, μπορεῖ νὰ διαβάσει κανεὶς μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ νῆμα καὶ ἄλλες μεταγενέστερες κρυσταλλώσεις: ὅπως ἐκεῖνες πού ἀφοροῦν τίς ἀναπαραστάσεις τῆς καπνεργατικῆς ταυτότητας. Ἐχει ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ σύγχρονη μυθιστορία τοῦ καπνεργατικοῦ κινήματος δὲν περιλαμβάνει τὴν ἀπεργία τοῦ '14:

τε ἐνδιαφερόμενους. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἀναφορά τοῦ ὑποπροξένου Καβάλας, Π. Λέκκα, πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1913, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸν δεῦτερο Βαλκανικὸ, ἀλλὰ μόνις λίγο περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο πρὶν τὰ γεγονότα τῆς ἀπεργίας: ἡ προσάρτηση τῆς πόλης στὴν Ἑλλάδα δὲν θεωρεῖται καθόλου δεδομένη, ἐνῶ περιγράφεται τὸ ἀνήσυχο κλίμα πού ἔχει προκαλέσει ἡ ἐγκατάσταση βουλγαρικῶν ἀρχῶν στοὺς Ἕλληνες τῆς Καβάλας, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ζητοῦν ὡς ἐναλλακτικὴ λύση τὴν αὐτονόμηση τῆς Μακεδονίας. Ἄρχεο Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, φάκ. Α/5 1913, ὁ.π. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ ἡ προτροπὴ ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας πρὸς τοὺς καπνεργάτες, ἀντὶ νὰ ἀπεργοῦν, νὰ ζητήσουν νὰ ἐπικυρωθεῖ ἡ προσάρτηση τῆς Μακεδονίας στὴν Ἑλλάδα (ἐφ. Ἀθῆναι, στὴν ἐφ. Φῶς, 31 Μαρτίου 1914).

130. Τὸ σιωνιστικὸ κίνημα ἔχει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μικρὴ ἀπήχηση στὴν ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς πόλης. Βλ. Ρ. Μόλχο, *Ἡ ἀβεβαιότητα τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας στὴ Θεσσαλονίκη*, ὁ.π.

131. Gunnar Hering, «"Ἐπικίνδυνος σοσιαλισταί", "ἐθνικόφρονα ἐργατικά στοιχεῖα" καὶ ὁ "ἀφελὴς ἀγρότης". Ὁ Νομάρχης τῆς Λάρισας καὶ τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τοῦ 1919», Συμπόσιο γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, ὁ.π., σ. 187-206.

132. Ἀλέκος Παπαπαναγιώτου, *Τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα καὶ τὸ Βαλκανικὸ Κομμουνιστικὸ κίνημα 1918-1939*, Ἀθῆνα 1992, κυρίως σ. 67-109.

ὅλες οἱ ἀφηγήσεις ἀρχίζουν μετὰ τὸ 1922, συμβολικὴ ἡμερομηνία πού σηματοδοτεῖ συγχρόνως τὸν ἐξελληνισμὸ τῆς περιοχῆς καὶ τὴν παγιωμένη πιά ὀργανωτικὴ συγκρότηση τοῦ κλάδου¹³³.

Ὅλο καὶ περισσότερο μετὰ τὸ '22 γίνεται ἡ καπνεργασία προσφυγικὴ ἀπασχόληση καὶ ἐμπλέκεται στοὺς συσχετισμοὺς δυνάμεων πού ἀναπτύσσονται κατὰ τὸ Μεσοπόλεμο ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς συστατικοὺς τῆς θεσμικῆς παράγοντες: τὴν καπνεργατικὴ ὁμοσπονδία, τὴν ἔνωση τῶν καπνεμπόρων καὶ τὸ κράτος¹³⁴. Μέσα ἀπὸ τὸ λόγο καὶ τίς εἰκόνες πού διακινεῖ καὶ ἐπιβάλλει ἡ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση, ἡ καπνεργατικὴ ταυτότητα ἀποκρυσταλλώνεται ὡς ἑλληνικὴ καὶ ἀρσενικὴ, ἀνεξάρτητα καὶ πέρα ἀπὸ τὰ πραγματολογικὰ δεδομένα: ἡ ὁλοένα ὑψηλότερη συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὴν καπνεργασία θὰ θεωρηθεῖ ἀπειλὴ πού στρέφεται κατὰ τῆς μαχητικότητας τοῦ κλάδου καὶ τῆς ριζοσπαστικῆς του ἰδεολογίας. Συγχρόνως ὄχι μόνον θὰ παρουσιαστεῖ ὡς δεδομένη ἡ ἀλληλεγγύη τῶν γυναικῶν στὰ αἰτήματα τοῦ συνδικάτου, ἀλλὰ οἱ καπνεργάτριες θὰ ἀναχθοῦν σὲ πρότυπο τῆς ἰδανικῆς ἐργάτριας στὴν κομμουνιστικὴ μυθολογία. Πρότυπο-εἶδωλο, οἱ καπνεργάτριες θὰ ἐμφανίζονται στὸ ἐξῆς κυρίως στοὺς τίτλους τῶν προκηρῦξεων, ἐνῶ στὴν πράξη θὰ περιοριστεῖ ἀκόμη περισσότερο ἡ ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τους στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων.

Κατὰ τὴν ἴδια διαδικασίαν θὰ θεωρηθεῖ δεδομένη καὶ ἡ ἀποκλειστικὰ ἑλληνικὴ ταυτότητα τοῦ κλάδου. Πέρα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν, βοηθάει σὲ αὐτὸ καὶ ἡ πραγματικότης πού ἀκολουθεῖ. Οἱ περισσότεροι μουσουλμάνοι καπνεργάτες θὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοίρα πού ἐπιφύλαξε ἡ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν. Καὶ οἱ ἐβραῖοι θὰ ἀρχίσουν ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '30 νὰ μεταναστεύουν μαζικὰ στὴν Παλαιστίνη. Ἡ γερμανικὴ «ἐκκαθάριση» τοῦ 1943 θὰ ἀναλάβει ἐκεῖνους πού ἔχουν ἀπομείνει καὶ θὰ ἐξαφανίσει σχεδὸν ὁλόκληρη τὴν ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης.

Κεντρικὸ στοιχεῖο σὲ αὐτὴ τὴν διαδικασίαν, ἡ κυριαρχία τοῦ πολιτικοῦ στὴ διαμόρφωση τῆς καπνεργατικῆς ταυτότητας καὶ τῶν ἀναπαραστάσεών της, πού χαρακτηρίζει τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου, καθὼς ἡ μαζικότης τοῦ κλάδου καὶ ἡ κομμουνιστικὴ ἐπιρροὴ στὰ συνδικαλιστικὰ του ὄργανα θὰ τὸν ἀναγορεύσουν σὲ πρότυπο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος¹³⁵.

133. Γ. Πέγιος, ὁ.π.: συνεντεύξεις μὲ τὸν Γ. Πέγιο, 21 Ἰουνίου 1991, τὸν Χρήστο Ἀρτικολάκη, πρόεδρο τοῦ Σωματείου Συνταξιούχων Καπνεργατῶν Καβάλας, 21 Ἰουνίου 1991 καὶ τὴ Μαρία Διπλοῦ, πρῶνη γραμματέα τοῦ Σωματείου Καπνεργατῶν Καβάλας, 20 Ἰουνίου 1991. Οἱ δύο πρῶτοι εἶναι προσφυγικῆς καταγωγῆς. Βλ. ἀντίστοιχη παρατήρηση γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λανθάνει στὶς ἀφηγήσεις ἡ πρῶιμη περίοδος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴν Κρήτη στὸ Σ. Ματθαίου, ὁ.π., σ. 141.

134. Βλ. Ἐφη Ἀβδελά, «Παρεμβάσεις τοῦ κράτους στὴν ἀγορὰ ἐργασίας τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου: ἡ περίπτωση τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας ἐπεξεργασίας καπνοῦ», ἀνέκδοτη ἀνακοίνωση στὴ συνάντηση τῆς ὁμάδας ἐργασίας μὲ θέμα «Ἐργασία στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου», τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1991, στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προγράμματος «Οἰκονομικὴ ἱστορία τοῦ Μεσοπολέμου». Πβ. διαφορὲς μὲ Α. Λιάκος, «Οἱ καπνεργάτες στὸ Μεσοπόλεμο. Μία "ἐπικίνδυνη" τάξη», π. Ἐντευκτήριο, τχ. 19, 1992, σ. 60-69.

135. Οἱ ἐξελίξεις στὶς διάφορες ὄψεις τῆς καπνεργασίας τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τρέχουσας ἐρευνοῦς μου.

Ἡ καπνεργατική ἀπεργία τοῦ '14 στήν Ἀνατολική Μακεδονία διεξάγεται στό μεταίχμιο ανάμεσα στό ὀθωμανικό παρελθόν τῆς πολυπολιτισμικῆς συνύπαρξης τῶν ἐθνοτήτων καί στό νεωτερικό παρόν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Ἀποτελεῖ ἐπομένως τήν τελευταία σύγκρουση πού γίνεται μέ ὄρους τῆς παλιᾶς τάξης πραγμάτων, σέ μιά μεταβατική ἐποχή ὅπου οἱ ὑπάρχουσες ἰσορροπίες ἀνατρέπονται χωρίς νά ἔχουν ἀκόμη κρυσταλλωθεῖ νέες.

Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, ἡ δράση τῶν ὑποκειμένων πού ἐμπλέκονται στήν ἀπεργία καί οἱ ἀναπαραστάσεις αὐτῆς τῆς δράσης πού διακινουῦν οἱ ἐκφραστές τῆς νέας τάξης πραγμάτων παραπέμπουν σέ διαφορετικές χρονικότητες, στό χρόνο τοῦ παρελθόντος ἢ πρώτη καί στό χρόνο τοῦ μέλλοντος οἱ δεύτερες.

Ἡ ἀπεργία σηματοδοτεῖ ἔτσι τήν ἀπαρχή μιᾶς μακρόχρονης διαδικασίας, κύριο χαρακτηριστικό τῆς ὁποίας θά εἶναι ὁ ἐξελληνισμός τῆς περιοχῆς — ἀνθρωπολογικά, πολιτισμικά, κοινωνικά. Οἱ ἀντιπαραθέσεις πού διαπερνοῦν τή σύγκρουση μαρτυροῦν ἀκριβῶς τό μεταβατικό χαρακτήρα τῆς συγκυρίας καί τήν κατεύθυνση πρὸς τήν ὁποία θά μετεξελιχθεῖ ὁ χῶρος καί ὅσες κοινωνικές δυνάμεις δροῦν σέ αὐτόν στή μακρότερη διάρκεια. Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἀπεργίας στήν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπό τήν ὑπάρχουσα ἱστοριογραφία ἐγγράφεται στήν ἴδια κατεύθυνση.